

קיצור אברבנאל לפרשת ויחי

מהדורה מעוצבת של פירוש אברבנאל

עיצוב: זהבה גרליץ.

פיסוק וכתרות: יהודה איזנברג

אתר דעת תשע"ה

3	פרק מז - המשך.....
3	ויחי יעקב בארץ מצרים... ויקרא יעקב אל בניו [מז, כח - מח, כב].....
3	[ביאור הפרשה, שאלות ותשובות].....
3	ויחי יעקב בארץ מצרים... וירא יעקב את בני יוסף [מז, כח - מח, ז].....
5	פרק מח.....
9	וירא ישראל את בני יוסף... ויקרא יעקב אל בניו [מח, ח - כב].....
14	פרק מט.....
14	ויקרא יעקב אל בניו... עד סוף הסדר [מט, א - נ, כו].....
14	[ביאור הפרשה, שאלות ותשובות].....
14	ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו... יהודה אתה יודוך אחיך [מט, א-ז].....
19	יהודה אתה יודוך אחיך... זבולון לחוף ימים ישכון [מט, ח-יב].....
23	זבולון לחוף ימים ישכון... ויצו אותם ויאמר אליהם [מט, יג-כח].....
29	ויצו אותם ויאמר אליהם אני נאסף אל עמי... סוף הסדר [מט, כט - נ, כו].....
30	[תהליך החניטה].....
34	[אביך צווה לפני מותו].....
36	ואמנם למה השתדלו יעקב ויוסף להקבר בארץ כנען.....
37	סיום.....

פרק מז - המשך

ויחי יעקב בארץ מצרים... ויקרא יעקב אל בניו [מז, כח - מח, כב]

[ביאור הפרשה, שאלות ותשובות]

ויחי יעקב בארץ מצרים... וירא יעקב את בני יוסף [מז, כח - מח, ז].

השאלה הא'

באמרו **ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה**. כי אחרי שזכר הכתוב שהיה יעקב בבואו למצרים בן מאה ושלושים שנה, ועתה יזכור שהיה בכלל שבע וארבעים ומאת שנה. מה צורך היה להודיע שחיה במצרים שבע עשרה שנה, כי הוא דבר מבואר ממה שזכר.

תשובה לשאלה א'

לפי שהייתה מחשבת יעקב ובכוונתו ברדתו מצרים, לראות את יוסף ולשוב מיד לארץ כנען, והש"י הודיעו בבאר שבע שלא יהיה הדבר כן, כי הוא יתעכב שם עם כל ביתו ושם ימות, ויפרו בניו שמה, ולא יעלו משם עד שיעלה אותם הקדוש ברוך הוא. לכן הודיעו הכתוב שעצת ה' נתקיימה.

לכן אמר למעלה מזה **וישב ישראל בארץ גושן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד. ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה**, כלומר שלא שב יעקב אחרי ראותו את יוסף, אבל ישב בארץ מצרים הוא ובניו ויאחזו בה, לא כמו שאמר 'לגור בארץ באנו', כי בה נאחזו. ולא היה זה לפי שקפצה על יעקב המיתה, כי הוא ישב במצרים י"ז שנה, ועם כל זה לא שב לארץ כנען עד יום מותו. ולזה סיפר הכתוב כאן בייחוד כמה מהשנים חיה במצרים.

הותרה בזה השאלה הא'.

השאלה הב'

למה ציוה יעקב את יוסף בפרט על קבורתו, באמרו **אל נא תקברני במצרים ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם**. והיה ראוי שיצוה זה לכל בניו בכלל, כי כולם הלכו לקברו לא יוסף לבדו. וכן מצינו שאחרי שברך את בניו, אמר להם בכלל **אני נאסף אל עמי קברו אותי אל אבותי וגו'.**

השאלה הג'

במה שצוה ליוסף עניין קבורתו פעם בלשון שלילה **אל נא תקברני במצרים** וחזר לומר לו שנית בלשון מחייב: **ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם**. והיה הציווי אם כן נכפל ובדרכים זרים. ומה עניין **אל נא תקברני**, ואם נא לשון בקשה, כבר אמר **אם נא מצאתי חן וגו'**.

תשובה לשאלות ב'-ג'

וסיפר הכתוב שכאשר קרבו ימי ישראל למות, והוא כמו שאמר **הרמב"ן**, שהרגיש בעצמו אפיסת הכוחות וראה שקרב יומו לבוא, אף שלא היה חולה, קרא לבנו ליוסף וראה לצוותו על עניין קבורתו.

ובזה מהלימוד לנו ולבנינו עד עולם, שלא יתאחר אדם לעשות צוואתו מחמת חוליו עד היותו קרוב למות, כי אז בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל, ולא יהיה בו כוח ולא משפט שכלי מחמת חוליו לצוות מה שראוי. אבל שקודם חוליו יצווה את ביתו, כמו שעשה יעקב, שקודם חוליו קרא את יוסף לצוותו על קבורתו.

והנה ציוה זה ליוסף בייחוד, כפי דעת **רש"י**, ומפני שהיה היכולת בידו, שלא היה לשאר אחיו.

אבל במדרש נתנו טעם בזה יפה מאוד. והוא שבעבור שיוסף שלח להביא את אביו מצרימה, והוא הביאו שם מדעתו, על כן ציוהו שיחזירהו למקום שהוציאו משם. כאילו אמר כיון שאתה הבאת אותי מארץ כנען, ראוי הוא שאתה תשיבני אחרי מותי. **ולי אני בזה טעם אחר**, והוא שיעקב צפה ברוח הקודש שעצמות יוסף אחרי מותו יישארו במצרים עד שיגאלו ישראל משם. וחשש שמא יוסף גם כן יסכים שיישארו עצמות אביו גם כן שם כדי שיעלו עצמות שניהם, ושיהיו עצמות הזקן סיבה לשיעלו עצמות יוסף עימהם. לכן ציוהו על קבורתו שתהיה מיד אחרי מותו, ושלא תתאחר עד זמן הגאולה.

ולזה אמר לו: **אם נא מצאתי חן בעיניך, שים נא ירך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת אל נא תקברני במצרים**. כי הנה שימת היד תחת הירך היא להשביעו בברית המילה הסמוך לאותו מקום, כמו שביארתי בהשבעת אברהם לאליעזר עבדו. או שכיון יעקב בזה לרמוז שידין יישאוהו ויוליכוהו משם, כי כן יעשו מוליכי המתים, שישומו ידיהם תחתיהם להוליכם.

ואמר: **ועשית עמדי חסד ואמת**, לפי שהיה ליעקב עם יוסף שתי בחינות:

- אם במה שהוא בנו,

- ואם במה שהוא שר ושופט על הארץ.

ובבחינת גדולתו אמר **ועשית עמדי חסד**.

אמנם בבחינת היותו בנו, אמר **ואמת**, כי היה מחוייב כפי האמת השכלי לעשותו. והייתה שאלתו: **אל נא תקברני במצרים**. ומלת נא במקום הזה, הוא בלשון עתה. יאמר: ידעתי בני ידעתי, שבזמן הגאולה יעלו עצמותיך בני ישראל מכאן, אבל איני רוצה שעתה אקבר במצרים, ושאו יישאו עצמותי מזה. אבל שאלתי ובקשתי שלא עתה תקברני במצרים, אלא שמיד שאשכב עם אבותי, והוא רמז למיתה, מיד אתה תישאני ממצרים **וקברתני בקבורתם**, באופן שבשום צד, לא זמן רב ולא מעט אקבר במצרים.

ויוסף השיבו: **אנכי אעשה כדבריך**. רוצה לומר, מה שמוטל עלי ויהיה בכוחי ורשותי, אנכי בלא ספק אעשה כדבריך. יהי רצון מלפני הש"י שירצה פרעה לתת לי רשות ללכת. אבל מצדי לא אתעכב ולא אמנע, וזהו **אעשה כדבריך**. ובמדרש דרשו יפה הפסוק הזה.

אמרו: אבי, מאחר שאתה משתדל כל כך להיקבר בארץ ישראל, גם כן אנכי אעשה כדבריך, שאצווה בשעת מותי שיישאוני מכאן לשם, ואעשה גם אנכי לעצמי כמו שאתה דברת לעצמך.

וכבר כתבתי עניין הקבורה ותועלתה אצל קבורת אברהם ושרה. ואמנם למה השתדל כל כך יעקב ויוסף גם כן שיהיו נקברים בארץ ישראל, יתבאר בסוף זה הסדר, אצל השבעת יוסף לאחיו על קבורתו. ולפי שהמלך לא יעכב זה בידי יוסף, השביעו הזקן עליו. וכבר הוצרך אח"כ לזה, ששלח לומר לפרעה 'אבי **השביעני לאמר**', והייתה תשובתו 'עלה וקבור את אביך כאשר השביעך'.

והותרו השאלות הב' והג'.

פרק מח

השאלה הד'

במה שאמר יעקב ליוסף **אל שדי נראה אלי בלוז בארץ כנען ויברך אותי**. והיא, כי למה זכר לו המראה הזאת מזולתה, ומה טעם שהיה בלוז בארץ כנען, ובכל מקום עיני ה'. ומה עניין **ויברך אותי**, והיה די שיאמר אל שדי נראה אלי בלוז בארץ כנען ויאמר אלי. ולמה תיארו כאן באל שדי.

השאלה הה'

באומרו **ועתה שני בניך**, כי מאין היה ליעקב שאותו ייעוד שנאמר לו בלוז, היה על שני בני יוסף, ואולי הייתה הכוונה האלהית על בני אחד משאר בניו שנולדו אחר כך? ולא היה ביד יעקב להגביל היעוד האלוהי בזה ולא בזה, כי הנה הכל הולך אחר כוונת השם לא אחר כוונתו.

תשובה לשאלות ד'-ה'

וסיפר הכתוב שאחר הדברים האלה, כלומר סמוך אליהם כי לא נתארכו עליהם ימים רבים, הוגד ליוסף שאביו חולה. ומפני שהיה זקן וחלוש מאוד חשש אולי ימות פתאום, או אם בימים ההם לא היה אדם ניצול מחוליו, וכמו שאמרו **חז"ל**, שעד חזקיה לא חלה אדם שיחיה מחוליו.

וכן מיד ששמע בחוליו, הלך והוליך את בניו עמו, כדי שיברכם יעקב לפני מותו. וכן היה שבבואו התחזק **וישב על המטה**, ודיבר עם יוסף וברך את בניו, ואחר כך קרא לכל בניו וברכם. ובהשלמתו ברכתיו אמר: **'ויכל יעקב לצוות את בניו ויאסוף רגליו אל המטה ויגוע וגו'**, והוא המורה שמת יעקב בנשיקה, בהיותו מדריך את בניו ובהשלימו דבריו.

והנה היו דבריו ליוסף: **אל שדי נראה אלי בלוז וגו'** לפי שהיה דעתו להסיר הבכורה מראובן ולתתה ליוסף, כמו שיתבאר.

ואולי יראה זה ממנו עוות הדין ומשפט מעוקל. לכן הודיעו איך משמים שמו הדבר הזה בלבו לעשותו, וזהו **אל שדי נראה אלי בלוז וגו'**, רוצה לומר ידוע תדע שבבואי מבית לבן נראה אלי אל שדי, המורה על קיום ההבטחה, והיה זה בלוז מקום מוכן לנבואה, וכל זה יוכיח על אמיתת המראה ההיא. והנבואה ההיא לא תחשוב שנאמר לי על ריבוי זרעי אחרי, אין הדבר כן, אבל **ויברך אותי**. כי אותי בפרט הייתה הברכה ההיא. והנה היה ענינה שאמר לי: **הנני מפרך והרביתיך ונתתיך לקהל עמים**. ושלשת הלשונות האלו מורים שהיו עוד שלשות בנים להיות נוספים בבני.

וכנגד האחד אמר **הנני מפרך**.

וכנגד השני אמר **והרביתיך**.

וכנגד השלישי אמר **ונתתיך לקהל עמים**.

ואין לומר שנאמר זה על ריבוי זרעי, כי מיד אחר זה אמר לי **ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריו אחוזת עולם**. ומאשר בירושת הארץ ביארה המראה שהיה לזרעי אחרי, מורה שמה שאמר משלושת הבנים היה ברכה לי, לא לזרעי, שאם לא כן היה לו לומר ונתתי את הארץ הזאת אחוזת עולם. אבל כיון שבארץ ביארה שהיה לזרעי, הנה אם כן ברכת הבנים היה לי לא לזרעי.

והנה אחר המראה ההיא לא נולד אלא בנימין, ודבר אלהינו יקום לעולם.

הנה אם כן בהכרח יאמר **ששני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד בואי אליך מצרימה, לי הם**, ועליהם אמר השם היעוד הזה.

והראב"ע כתב, שנתן יעקב הבכורה ליוסף, לפי שלא תיאות רק לבכור פטר רחם. וכיון שראובן לא היה ראוי אליה, הייתה ראוייה ליוסף שהוא פטר רחם לרחל, כי דן וגד היו בני

השפחות. ומאשר אמר **הנני מפרך** בתחילה, ידעתי שנאמר על אפרים. כי שמו אפרים מלשון **מפרך**. וכן אמר לו שם 'אני אל שדי פרה ורבה', שפרה רמז לאפרים, כמו מפרך, ורבה על מנשה. וזהו יעוד **והרביתך**, שנאמר אם כן על מנשה שהוא אחיו. והנה נראה לו ענין אפרים בשמו, לא ענין מנשה, לפי שמנשה להיותו בכור ליוסף, כבר היה ראש לשבטו ולא נתחדש בו דבר. אבל באפרים, שלהיותו הצעיר מבניו לא היה ראוי שיהיה ראש שבט, הוצרכה הנבואה להודיעו שהוא יהיה שבט בפני עצמו וגדול בפני אחיו. ואמר **הנני מפרך** על אפרים, ועל מנשה הסתפק לומר **והרביתך**. והשלישי, שהוא **ונתתיך לקהל עמים** - נאמר על בנימין.

והנה ראה יעקב שהיה המראה ההיא על שני בני יוסף הנולדים לו קודם בואו למצרים, ולא לשאר בניו, וגם לא על שאר בני יוסף אם יוליד אח"כ. לפי שנאמר לו **הנני מפרך**, ויוסף קרא לבנו **אפרים**, כאילו מן השמים הורו לזה, כדי שתתקיים בו המראה ההיא, ולא קרא כן אחד משאר בני בניו. ולכן גזר אומר, ואמר **אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי**. רוצה לומר, שייקראו שניהם שבטים בדגלים ובחנוכת המזבח ובנחלת הארץ, וביתר הדברים כולם, נחשבו אפרים ומנשה כראובן ושמעון. גם כיוון באומרו **אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי**, רוצה לומר שיהיו כל כך רבי האוכלוסים אפרים ומנשה, כראובן ושמעון. וכן אתה מוצא שהיו פקודי אפרים ומנשה יותר מראובן ושמעון.

והותרו השאלה הד' וה'.

השאלה הו'

באומרו **ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו**. כי אולי היה האלהים חפץ בבנים אשר נולדו ליוסף אחרי בא יוסף למצרים, כי בהיותם נולדים בין ברכיו היה ראוי שיתקיים בהם היעוד, יותר מאותם שנולדו קודם בואו שמה. ואם היה שלא היו ליוסף בנים אחרים, מה היה זה המאמר.

ואין לקבל דברי **הרמב"ן** שהיו ליוסף בנים אחרים, ולא זכרם הכתוב, כי יותר היה ראוי שיזכרם ממה שלא זכרם. וזכר 'ושם בת אשר סרח', או ער ואונן בבני יהודה.

תשובה לשאלה ו'

ואמנם **ומולדתך אשר הולדת אחריהם**. רוצה לומר אשר תוליד אחריהם, כדברי **רש"י**, **לך יהיו**. רוצה לומר לא יהיו במדרגת בני, אלא במדרגת בני בני. כי הנה אפרים ומנשה יהיו כראובן ושמעון, אבל שאר אחיהם יהיו במדרגת בני בני. וזהו **לך יהיו**, שיהיו כבניך.

ולפי שלא יחשוב יוסף ששאר הבנים יהיו נחשבים על שמו, יהיו אם כן מביתו שלושה שבטים: **אפרים, ומנשה, ויוסף**. לכך הוצרך לברר: **על שם אחיהם יקראו בנחלתם**, וכל

ביתך אם כן תוכלל בשני שבטים אלו. ושאר בני יוסף יהיו ראשי משפחות בישראל, כחונך ופלוא חצרון וכרמי בני ראובן.

גם בזה הועילה ברכת יעקב ליוסף, רוצה לומר שאפילו בני שילשים ליוסף היו ראשי משפחות, ומכוח זה המאמר. כמו שאמר: 'למכיר משפחת המכירי ומכיר הוליד את גלעד. לגלעד משפחת הגלעדי, אלה בני גלעד איעזר משפחת האיעזרי וגומר' (במדבר כו, כט-ל). ראה שלא נמצא ככה בשאר השבטים רק בבני הבנים בלבד, והם הם מיורדי מצרים. וזהו טעם **ומולדתך אשר הולדת אחריהם**, שלא בלבד נאמר על שאר בני יוסף, כי אם על כל תולדותיהם.

עם היות שלא ישר זה בעיני **הראב"ע**.

ואולי שלזה נאמר 'וירא יוסף לאפרים בני שלשים', כדי להודיע שמכוח ברכת אביו זכה לזה, כי אלה הן התולדות שהוליד אחריהם.

והותרה בזה השאלה הו'.

השאלה הז'

במאמר **ואני בבואי מפרדן**. כי אם הייתה הכוונה בו כדברי **רש"י**, לתת התנצלות למה לא קבר את רחל אמו במערת המכפלה, והיה מצווה שיקברו אותה שמה, היה ראוי שיאמר זה למעלה, באותה פעם שציוהו על הקבורה. לא עתה, בזכרו את הסיבות שיחייבוהו לברך את בני יוסף.

השאלה הח'

מה הייתה המתנה הזאת שנתן יעקב ליוסף בנו, להיקרא שני בניו שבטים כראובן ושמעון, אם לענין הנחלה ואם לענין הכבוד להיקרא אותם שבטים. ואם אמרנו שעשה שניהם שבטים כדי שינחלו שני חלקים בנחלת הארץ, הרי כתיב 'לרב תרבו נחלתו ולמעט תמעט נחלתו', ומה היתרון אם כן אשר לו בזה? ואם אמרנו שהיה היתרון הזה להיקרא שני בניו שבטים לכבוד ולתפארת, כדברי **רש"י**, הנה הכתוב אומר **יקראו בנחלתם**, מורה שלענין הנחלה עשאו כן. ובגמרא אמרו: לנחלה הקשתים **לראובן ושמעון**. ובביאור הפסוקים אזכור דעת **הרמב"ן** בזה ואשיב עליו.

תשובה לשאלות ז'-ח'

ואמנם אמרו **ואני בבואי מפרדן**, אפשר לפרש שאמר יעקב ליוסף, ראוי לי לעשות לך היתרון הזה על אחיך, לפי שקבלת עלבון ממני בקבורת אמך, שלא קברתיה במערת המכפלה כאשר קברתי את לאה, וקברתיה בדרך אפרת. והיה זה לפי שמתה עלי בדרך. ולא יכולתי להוליכה שמה להיקבר. ובעבור זה לבניך היתרון הזה.

והיותר נכון אצלי הוא שבמאמר הזה נתן יעקב ראייה אחרת על עשותו אפרים שבט בפני עצמו, מלבד מנשה שהיה שבט במקום יוסף אביו. ועניינו, **שאני בבואי מפרדן מתה עלי רחל בדרך**. והמקום שמתה בו, הוא **כברת ארץ לבא אפרת**. וקבר אותה שם בדרך אפרת, והיה זה לו סימן גדול שנקברה, ונשארה זכירת רחל באפרים בן יוסף בנה, כי אפרתה ואפרת מורים על שם אפרים, כמו שאמר **מפרך**. הנה אם כן עשה הזקן שתי ראיות - או אמור טענות - על עשותו את אפרים שבט בפני עצמו: האחת מלשון **מפרך**. והשנית מקבורת רחל **בדרך אפרת**.

ואמנם מה המתנה שנתן יעקב ליוסף בעשות את בניו שבטים, הנה הוא אצלי שלושה דברים:

האחד כי לפי שהיה ישראל בנוי על שנים עשר עמודים, ערכם במציאות כערך שנים עשר המזלות בשמים ממעל. וצפה הזקן ברוח הקודש, שעתיד שבט לוי ליבדל משאר השבטים לעבוד מקדש ה', היה מחייב שיתוסף עוד שבט אחר למלאת מקומו בשבטים ובכל שאר הדברים, להשלים מספר שנים עשר שבטי יה. וזה לא היה אפשר אלא בחילוק שבט אחד לשניים, והוא משפט הבכורה. הנה אם כן לכבוד ולתפארת ולקדושה רבה היה ליוסף הדבר הזה.

והשני לענין ריבוי האוכלוסים, כי הנה מברכת יעקב זכו בני יוסף שהיו פקודים הרבה כראובן ושמעון.

והשלישי, והיא נמשכת מזאת, הנה היא בענין נחלת הארץ, כי עם היות שנתחלקה לגולגלותם, הנה היו שמה גורלות באיזה מחוז יירש כל שבט נחלתו, ואם היה יוסף שבט אחד, לא היה לו רק גורל אחד, ובהיותו שני שבטים יהיו לו שני גורלות, שהוא יתרון גדול, ואם בהיותו אוכלוסין יהיה לו חלק רב.

וכבר ביארתי בפירושי לספר יהושע איך נתחלקה הארץ, ושם ביארתי בשלמות רב הדרוש הזה, שהוא רב הספקות.

והותרו בזה השאלות הז' והח'.

וירא ישראל את בני יוסף... ויקרא יעקב אל בניו [מח, ח - כב]

השאלה הט'

במאמר יוסף לאביו: **בני הם אשר נתן לי אלהים בזה**. כי מה צורך שיאמר יוסף לאביו שאותם הבנים נתן לי אלהים במצרים, הלא ידע יעקב כי בבוא יוסף מצרים לא היה לו

אשה ובנים, והוא עצמו אמר **ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים**, ומה צורך לומר בזה.

השאלה הי'

באומרו **ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו וישתחו לאפיו ארצה**. כי אם היה שיעקב ציוה **קחם נא אלי ואברכם ויגש אותם אליו**, למה זה יוסף הוציאם מעם ברכיו קודם שיברכם, ואחר כך להגישם אליו, ויותר טוב היה אחרי שניגשו בראשונה שיהיו שם עד ברכו אותם. ומה עניין ההשתחואה הזאת.

תשובה לשאלות ט'י'

זכר הכתוב שראה יעקב בדבריו הדברים האלה, אנשים ניצבים עליו, ולא הכירם כי קמו עיניו משיבה. ולכן שאל את יוסף **מי אלה** העומדים אצלנו ושומעים סודותינו. ויוסף כאשר שמע הרמזים אשר גילה לו, אמר **בני הם אשר נתן לי אלהים בזה**. ואין פירוש **בזה** במצרים, כי בידוע ששם נולדו, לא בארץ כנען. אבל כיוון לומר **בני הם אשר נתן לי אלהים**, בעבור זה שאמרת שההשגחה אשר הודיעה לך כל הסודות והעתידות האלה, היא עצמה סיבבה כדי שתתקיים ההבטחה, שנולדו לי הבנים ההמה כפי מה שנתייעדת במראת לוז אשר זכרת. ויהיה פירוש מילת **בזה**, כמו 'ובזה הנערה באה אל המלך', שאין שם מלת **בזה** רומז למקום, רק לעניין ואופן ביאתה, וכמו שרמז **הרמב"ן**. ואז אמר יעקב **קחם נא אלי ואברכם**, רוצה לומר שיוסף ייקחם וישים אותם על ברכי אביו לברכם.

ולפי **שעיני ישראל כבדו מזוקן לא יוכל לראות**, כאשר חשב, לכן הגיש אותם יוסף לחבקם ולנשקם, והיה משמחת הזקן, עד שאמר ליוסף **ראה פניך לא פללתי וגו'**. רוצה לומר ראות פניך לא הייתי מתפלל עליו, להיותו בעיני תפלת שווא, והגדיל ה' עמי שהראה לי גם את זרעך.

ולפי שהיו אפרים ומנשה על ברכי יעקב, חשש יוסף שיהיו לו למשא כבד, ולפי שלא ייעף ולא ייגע אביו, הוציאם **מעם ברכיו וישתחו לאפיו ארצה**, כאומר לאביו חן חן לך על כל מה שאמרת ועשית לבני. ואז חזר להגישם אליו, ולשום כל אחד מהם במקומו הראוי לקבל את הברכה: **את אפרים בימינו שהיה משמאל ישראל, ואת מנשה בשמאלו להיות מימין ישראל**. ויגש אותם אל אביו, לא שהיו על ברכי יעקב הזקן כבראשונה, אלא שהיו עומדים על רגליהם, נגשים אליו לקבל ברכתו.

והותרו בזה השאלות הט' והי'.

השאלה הי"א

באומרו **ויברך את יוסף**. כי הנה הברכה ההיא הייתה לבנים לא אל יוסף, וכמו שאמר **ויברך את הנערים ויקרא בהם שמי וגומר**. אמנם אחר כך אמר **ויברכם ביום ההוא**, וכן היה ראוי שיאמר בראשונה, לא **ויברך את יוסף**.

תשובה לשאלה י"א

ואין ספק שיוסף לא ירד לעומק דברי אביו בהקדים אפרים למנשה. שחשב שהייתה כוונת הזקן למנות את שניהם שבטים, לא שיקדים במעלה אפרים למנשה. ולכן היה מדריך את מנשה שיהיה לימין אביו להיותו הבכור, והיד הימין היא גדולת הכוח מהשמאלית, ולכן היא הימין היא העיקר בפעולות האדם, וכמו שנאמר 'אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד'.

אמנם ברצות ה' שיתברך אפרים יותר, היה שלא חלה עליו יד שמאלית מיוסף ולא מיעקב, כי הנה יוסף שמו בימינו לשמאל אביו, ואביו לא חשש להנחתו, אבל שלח ידו על ראש אפרים עם היותו צעיר, ואת שמאלו על ראש מנשה. ובזה האופן היה אפרים תמיד לצד הימין. וזהו **שכל את ידיו כי מנשה הבכור**. ופירוש **שכל** כמו 'סכל נא את עצת אחיתופל', 'ועתה הסכלת עשה', כי הס"מך והשי"ן מתחלפים. יאמר ששכל את ידיו כי מנשה הבכור, במה ששם ידיו כן הראה כי מנשה הקטן והצעיר מהם. ושלא היו הידיים יודעים שהיה מנשה הבכור.

ואמר **ויברך את יוסף**, לפי שרצה הזקן לברכם במה שהם בני יוסף, ולכן תהיה ברכתם שווה מבלי חילוף, כמו ששניהם בני יוסף מבלי התחלפות. אמנם הברכה האחרת שנתן להם אח"כ, הייתה כפי עצמם, מהסיבה שאבאר, ולכן עשה חילוף מאפרים למנשה, ולא בזאת.

והותרה השאלה הי"א.

השאלה הי"ד

למה ירע בעיני יוסף **ויתמוך יד אביו וגו'** אחרי אשר בירך את הנערים. כי הנה קודם הברכה היה ראוי שיעשה זה, אבל הוא שתק ולא מיחה בדבר, עד ששמע ברכת אביו, ואח"כ עשאו.

והוא תימה, כי לא היה טעות בשימת הידיים אם לא בברכה.

השאלה הט"ו

אם כבר בירך יעקב את אפרים ומנשה, למה חזר וברך אותם שנית לאמור **ברך יברך ישראל**. ואם הייתה הברכה ההיא צריכה אליהם, למה זה לא ברכם בה בתחילה.

תשובה לשאלות י"ד-ט"ו

והנה יוסף, קודם ברכת אביו, לא השתדל להסיר ידיו להדריכם ולהישירם על בניו כפי עניינם, הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו, כמו שעשה אחרי הברכה. לפי שאביו, כאשר שיכל ידיו, חשב שבברכותיו יעשה הפרש גדול מאפרים למנשה, ושלכן הניח ידיו כפי עניינם.

אבל כאשר ראה שהייתה הברכה שווה בשניהם, אז הוקשה אצלו למה זה שיכל את ידיו, כי הנה ראה יוסף דברים סותרים, הנחת הידיים ששם אביו והברכה שברכם. ואמר: אם היו המבורכים שווים כפי עניינם, למה שיכל ידיו, ואם היו מתחלפים, איך ברכם ברכה משתווה.

ולכן חשב יוסף שהיה אביו תועה מחמת חוליו, כמו שאמר **הרמב"ן**.

ואחז בידי אביו, ואמר: **לא כן אבי כי זה הבכור**, רומז למנשה, **שים ימינך על ראשו**. אבל הזקן השיבו: **ידעתי בני ידעתי**, שתי ידיעות. רוצה לומר ידעתי למה שיכלתי את ידי, וידעתי למה נתתי את הברכה בשווה לשניהם אם הברכה בשווי, לפי שידעתי ברוח הקודש **שגם הוא**, רוצה לומר גם מנשה, **יהיה לעם**, וגם הוא יגדל. ומזאת הבחינה שהיו שניהם שווים ומתרבים באוכלוסים, נתתי עליהם ברכה שווה. אמנם **אחיו הקטן יגדל ממנו**, ומזה הצד שיכלתי את ידי, ושמתי הימין על ראש אפרים בהיותו הצעיר, והשמאל על ראש מנשה בהיותו הבכור.

וה"ל דרשו: ידעתי מה שעשו לך אחיך, רצה בזה שהיה יוסף מתרעם על יתרון הברכה שעשה אביו לאפרים, בחשבו שיקנא בו מנשה הגדול, כמו שקינאו בו אחיו הגדולים ממנו, בעבור כתונת הפסים שעשה לו אביו, ונמשך ממנו מה שנמשך.

ואביו השיבו: **ידעתי בני ידעתי** מה שעשו לך אחיך מקנאתם אותם. אבל עם כל זה עצת ה' לעולם תעמוד: **ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו וזרעו יהיה מלא הגוים**.

והנה התפעל הזקן מדברי בנו שהיה מוחה בידו מעשה נבואתו, שלזה שינה לברך אותם לא בשווה כבראשונה, אבל מפורש לאיש ואיש מהם כפי מעלתו. וזהו **ויברכם ביום ההוא לאמר**, רוצה לומר שלא הייתה הברכה אליהם בשווה, במה שהם בני יוסף כבראשונה, אבל בירך לכל אחד בפני עצמו.

ולזה אמר כנגד אפרים בפרט, **ישימך אלהים כאפרים**, וצירף אליו **וכמנשה**, להגיד שלא תהיה ביניהם קנאה ולא קטטה כמו שחשב יוסף, כי שניהם יהיו תמיד מתחברים ומסכימים הן לטוב הן לרע.

ואמרו **וישם את אפרים לפני מנשה**, אין עניינו שהקדימו בלשון הברכה, כמו שפירש **רש"י**, כי מבואר הוא בכתוב, ולמה יצטרך לאומרו. אלא כוונת הכתוב שבהנחה ושימה גשמית שם את אפרים לפני מנשה, כי הניח ושם את אפרים בראש ואת מנשה אחריו. וכבר נהגו הנביאים לעשות המעשים המורגשים סימן למה שיהיה, כמו שכתב **הרמב"ן** והוכיחו מעניין אלישע. [243ב]

והותרו עם מה שפירשתי בזה השאלות הי"ד והט"ו.

השאלה הט"ז

באומרו **ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך וגו'** כי מהו השכם הזה, האם הוא עיר שכם שנקברו בה עצמות יוסף כדברי **רש"י**, הנה בספר יהושע כתיב ששכם נפל בחלק בני יוסף בגורלו, ומה היתרון שעשה לו יעקב אם כן בזה. ואם כיוון בשכם חלק הבכורה שנתן לו, מלשון 'ולעבדו שכם אחד', איך יאמר עליו **אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי**, וזה אין ראוי שיפורש על כבוש הארץ.

תשובה לשאלה ט"ז

ולפי שכל מה שעשה הזקן היה כבוד וחסד לבני יוסף, ראה לתת מתנה מה ליוסף עצמו מזולת בניו. ועל זה אמר **ויאמר ישראל אל יוסף הנה אנכי מת, והיה אלהים עמכם, והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם. ואני הנה נתתי לך שכם אחד על אחיך**. והשכם הזה אינו עניין הבכורה, כי כבר עבר זה, ולמה יחזור לזכרו עתה. גם אינו עיר שכם, כי הוא לא קנה אותה בחרבו ובקשתו, אבל שמעון ולוי הרגו כל אנשי העיר וקיללם עליו, כמו שיבוא.

אבל עניין זה אצלי הוא שהודיעו הזקן ליוסף שתהיה קבורתו בשכם, כי כמו שהוא יקברהו במערת המכפלה שקנה אברהם מאת עפרון החתי, ככה ייקבר יוסף בחלקת השדה אשר קנה יעקב מאת חמור אבי שכם במאה קשיטה, ויהיו לבני ישראל לנחלה. והוא המורה שעליו אמר הזקן: **אשר קניתי מיד האמורי**. ולפי זה לא יהיה קניתי עבר במקום עתיד, אבל עבר ממש. ולא היה הקניין ההוא במלחמה, כי אם במאה קשיטה שנתן יעקב בעדו. והודיעו שאותה החלקה היא הייתה הנחלה הראשונה שהייתה לו בעולם, לכן נתנה כבר, שקנאה והייתה שלו, לא העיר אלא החלקה.

האמנם אמר כאן **בחרבי ובקשתי**, בהיות שאמר שמה 'במאה קשיטה', לפי שיעקב היה איש תם וישר ולא לקח רומח וחנית בידו, וכאשר בא אל שכם קנה את חלקת השדה בנכסיו במאה קשיטה, שהם היו חרבו וקשתו. כי הנה לא עשה כשמעון ולוי שבחרבם ובקשתם ירשו ארץ. אבל יעקב לא ניסה ללכת באלה, וחרבו וקשתו היה הצאן והבקר

אשר עמל בו וגידלם. ובאותו חרב וקשת שהיה לו, שהם המאה קשיטה, קנה אותה חלקה.

הנה התבאר שנתן ליוסף אותה חלקה בשכם לקבורתו, אשר קנה מיד האמורי, דומה לקניין אברהם את המערה. ובזה בישרו אביו שיישאר עצמותיו במצרים עד גאולת ישראל. ולזה אמר **הנה אנכי מת, והיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם. ואני הנה נתתי לך שכם אחד על אחיך, רוצה לומר, חלקת השדה אשר בשכם שתיקבר. וכמו שאמרו חז"ל על יוסף, משכם גנבוהו - אל שכם השיבוהו. והותרה עם מה שפירשתי בזה השאלה הי"ו.**

פרק מט

ויקרא יעקב אל בניו... עד סוף הסדר [מט, א – נ, כו]
[ביאור הפרשה, שאלות ותשובות]

ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו... יהודה אתה יודוך אחיך [מט, א-ז]

השאלה הא'

באמרו האספו ואגידה הקבצו ושמעו בני יעקב. כי למה זה ציוה שתי פעמים על קיבוצם והאספם יחד, ולמה בראשונה אמר **ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים** ובשנית לא אמר כן, אלא **ושמעו אל ישראל אביכם**.

תשובה לשאלה א'

אחרי שדיבר יעקב ליוסף דברי בניו בסתר וברכם, קרא לשאר אחיו גם כן, כדי שלא להטיל קנאה בהם. ואחשוב בכפל המאמרים **האספו ואגידה לכם, הקבצו ושמעו**. שיעקב ראה שקצת בניו יקוצו בתוכחתו ודבריו, ואולי מיראתם שיוכיחם בדברים קשים, התרחקו ולא קרבו לפניו. ולכן בראשונה אמר להם: **האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים** כדי שיחשבו שלא היה דעתו להוכיחם, אלא לגלות להם דברים סתומים וחתומים לעתיד לבוא, וכל אדם יכסוף לדעת הדברים העתידיים. ואחרי שנתקבצו כולם, אז אמר אליהם **הקבצו ושמעו בני יעקב** רוצה לומר כיון שאתם בני, אין ראוי שתקוצו בתוכחתי ואל יכבדו עליכם דברי, אבל **הקבצו ושמעו בני יעקב** כי ראוי הוא שתשמעו **אל ישראל אביכם**. כלומר, מהצד שהוא ישראל, ששרה עם אלהים ועם אנשים, ומצד שהוא אביכם. ועם זה הזהירם שיתנו לבם לדבריו, לפי שיבוא בהם

מעומק המליצה ודקות הדברים ומה שיתבאר, גם מהלשונות הזרים, כפי מה שהגיעתהו הנבואה בשעת מותו. גם כיוון באומרו **הקבצו**, שכולם יזכו בברכה, מה שלא זכו בבני אברהם ויצחק כולם.

והותרה בזה השאלה הא'.

השאלה הב'

בתכלית הברכות האלה בכלל. וזה כי אי אפשר שנאמר שהיה תכלית יעקב בצוואה הזאת לבניו, אלא לאחד מארבע תכליות או לכולם:

- אם שהיו בדרך ברכה ותפילה לשם כל המבורכים שיברכם, וכמו שאמר אחריהם: **ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם.**

- ואם שהיה להוכיחם על המעשים המגונים אשר ראה בהם, ועל זה נאמר: **וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם.**

- ואם שהיה להודיעם הדברים העתידיים לבוא על זרעם.
- ואם שהיה להגיד להם נחלתם בארץ הנבחרת.

- **ואם אמרנו שהיו דבריו אלה לתכלית ברכה**, כמו שיראה מברכת יהודה ומברכת דן ואשר ויוסף, הנה יקשה מה שאמר בראובן ושמעון ולוי ויששכר וגד ובנימין, שכפי מה שאומר בהם הביא עליהם קללה ולא ברכה.

- **ואם אמרנו שהיה להוכיחם על מעשיהם המגונים**, כמו שיראה מברכת ראובן שמעון ולוי ויששכר ובנימין, יקשה מאוד מה שאמר ביהודה ובזבולון דן ואשר ויוסף ונפתלי, שאין להם תוכחה, כי אם ברכות והגדת העתיד.

- **ואם אמרנו שהיה להגיד העתיד לבוא**, כמו שיראה מברכת יהודה ודן וגד ואשר ובנימין, יקשה מאוד מה שנאמר על ראובן ושמעון ולוי ונפתלי שאין בהם עתידות כי אם תוכחות.

- **ואם אמרנו שבא להודיע נחלתם**, כמו שיראה מברכת יהודה שתהיה ארצו ארץ יין הרבה, וזבולון שלחוף ימים ישכון, ואשר שיהיה שמנה לחמו וגו', יקשה מה שאמר בראובן ושמעון ולוי ויששכר דן וגד ונפתלי ויוסף ובנימין, שלא שמר בהם זה הדרך.
אם כן לאיזה תכלית היו הברכות האלה בכלל?

תשובה לשאלה ב

אפשר לפרש כי מפני שהיה עתיד להגיד בברכותיו דברים עתידין לבוא עליהם, וכן דברי תוכחה על מעשיהם, לכן אמר שני המאמרים האלה: **האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים** רמז לעתידות שיגיד בברכותיו; ועל עניני התוכחה שיזכור גם כן אמר **הקבצו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם**.

והז"ל אמרו שבקש יעקב אבינו לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה. והנה הביאם לזה אמרו **את אשר יקרא אתכם באחרית הימים** כי כמו שאמר **הרמב"ן** לדברי הכל אחרית הימים הם ימות המשיח אשר קיוונו. ואיך לא. והוא אמר **עד כי יבא שילה**, שאין המלט מלפרשו על המלך המשיח.

ועוד אמרו **במדרש** שאמרו **האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם** רמז על פקידת בית שני אשר נאספו שמה, ושאמרו **הקבצו ושמעו בני יעקב** רמז הגאולה העתידה שאז יתקבצו הגלויות כולם וישמעו אל ישראל אביהם וילכו באורחותיו. ועל דרך הפשט **באחרית הימים** רומז לאיזה זמן ארוך שהוא באחרית הימים בערך אל ימי המדבר.

ואמנם בכוונת אלה המאמרים והברכות **דעתי נוטה**, שיעקב בעת מותו רצה לבאר מאיזה מבניו יצא שבט המלכות והממשלה בזרעו. כי ראה וידע בכוח נבואותיו שיתרבה זרעו מאוד, והיה ראוי שימנו עליהם מנהיג או מלך שוטר ומושל. ולפי שלא יפול ביניהם קטטה על מינוי המלך, ראה הזקן בשעת מותו לבאר מאיזה שבט מהם תהיה ההנהגה והמלכות, ובו מלכים ימלוכו. ובעבור זה עשה חיפוש וחקירה בכל אחד מבניו כפי טבע ותכונתו, מי הוא הראוי למלכות, כי טבע הבנים אשר יולדו להם, ראה שיהיה נוטה לטבע האבות, ויהיה תמיד המורם מהם כיוצא בהם. כי טבע המקור ראוי שימצא במה שייחצב ממנו. ולכן מפני הבחינה הזאת, זכר בכל אחד מבניו פעם תכונותיהם בעצמם, ופעם העתיד לבוא על זרעם, לא לתכלית הברכה, ולא לתכלית התוכחה, ולא להגיד עתידות, ולא לספר מעלתם בארץ, כי אם להודיע אם הם ראוי למלכות ולשררה אם לא.

והותרה השאלה הב'.

השאלה הג'

במה שנאמר בשמעון ולוי **אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל**. כי הנה בלוי צדק מאמרו שאין לו חלק ונחלה בישראל כמו שאר השבטים, והוא מפוזר ומפורד בתוך השבטים. אבל שמעון לא נמצא בכתוב שיהיה מפוזר בין השבטים.

תשובה לשאלה ג'

והתחיל מראובן כי הוא הבכור, ואמר **בכורי אתה**. רוצה לומר, אמת שאתה הוא הבכור בבני, והיית **כחי וראשית אוני**, לפי שנולדת בבחורותי בהיותי במבחר כוחי. ומפני זה **יתר**

שאת ויתר עז, רוצה לומר שהיה ראוי להיות לך יתרון במעלה ושאת, כי שאת הוא לשון מעלה, כמו 'הלא שאתו תבעת אתכם' (איוב יג, יא). וגם היה ראוי שיהיה אותו השאת עז, כלומר שאת ויתרון עצום מאוד במלכות, והוא מלשון 'ויתן עוז למלכו' (ש"א ב, י). האמנם מפני שהיית **פחז כמים** קל הדעת בלתי מיושב השכל, לכן **אל תותר**, שאינך ראוי ליתרון ומעלה על אחיך. ויהיה פחז מלשון עמא פחיזא דקדמו פומא לאדנא, והעניין מהירות וקלות הדעת ומעוט תבונה. ואמר שהיה פחזותו במה שעלה משכבי אביו, ומאז **חללת** אותם, **יצועי עלה** ונסתלק. ואמר זה, לפי שכמו שכתב **הרמב"ן**, נתכוון ראובן לפסול את בלהה מאביו, כדי שלא תלד עוד בנים ותתמעט בכורתו, על כן אמר לו שהיה זה פחזות וקלות הדעת, שחשב להרוויח, ולא נמשך לו ממנו יתרון.

ובזה גלה לו הנביא שראובן לא יהיה בכור לעניין המעלה והמלכות. וכן כתוב בדברי הימים 'ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל ולו להתייחס לבכורה כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכורה ליוסף' (דבהי"א ה, א-ב). הנה ביאר בזה הבכורה והמלכות שאינו ראוי לראובן.

ואפשר שרמז גם כן בזה למה שחטאו בני ראובן אח"כ לקחת בפחזותם לנחלה הארץ אשר מעבר הירדן, ולא הבינו לאחריתם. וכן דרשו **רז"ל** (**מדרש רבה** דברים כ"ג) עליה נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך. ואמרו גם כן 'לב כסיל לשמאלו' (קהל' י, ב) אלו בני ראובן הנה יצא מזה שלא היה ראובן ראוי למלכות לא מפאת תכונתו בעצמו ולא מפאת טבע בניו ותכונותיהם.

וכבר רמז משה רבנו עליו השלום גם כן בברכותיו דבר מזה, שאמר 'יחי ראובן ואל ימות ויהי מתיו מספר' (דברים לג, ו) כי הנה התפלל עליו שלא ימות, לפי שלקח נחלתו מעבר לירדן במקום סכנה, וגם מפני מה שחטא לאביו. ומפני מיעוט אוכלוסיו אמר 'ויהי מתיו מספר'.

ואחר זה עשה חקירה בשמעון שנולד אחרי ראובן, ובלוי שנולד אחרי שמעון, ושיתף שניהם יחד. לפי שהסיבה אשר זכר בשניהם, והיא אחת שווה ומתדמה, והוא אמרו **שמעון ולוי אחים כלי חמס מכירותיהם**. ובאמרו **אחים**, הורה שהיו תכונותיהם שוות, כי הם אחים בטבעם.

ואפשר לפרש אחים בערך דינה. ואמר ששמעון ולוי הראו עצמן באחוה רבה לדינה אחותם, לנקום נקמתה, כי יחס לבבם על כבודה. אבל **כלי חמס מכירותיהם**. ומילת **מכירותיהם** היא זרה, אך לפי העניין ראוי לפרש אם מעניין מיקח וממכר, או מעניין מחשבה. רוצה לומר כל סחורתם וכל מכירתם וקניינם או כל מחשבותיהם, אינם כי אם לעשות חמס וגזל. כאלו מחשבותם כלי חמס.

ואמר אל תשבחו אותם בממתיקי סוד, מפני שלא גילו לאדם המירמה שעשו לאנשי שכם, להביאם בברית מילה כדי להרגם. ואל תפארו אותם להיותם חסים על כבודם במה שאמרו 'הכזונה יעשה את אחותנו' (בראשית לד, לא) כי **בסודם** שעשו בזה, **אל תבוא נפשי, ובקהלם** שנקהל על אנשי שכם להרגם מפני כבוד, **אל תחד כבודי**. ואמר **אל תבא, אל תחד**, כאלו דיבר נגד נפשו וכבודו, 'אל תחד נפשי אל תחד כבודי', לפי **שבאפם הרגו איש**. רוצה לומר, אם עשו אותו מעשה באף ובחימה על חילול כבודי, היה להם להרוג את שכם בלבד, והייתי אז מודה כי באפם הרגו איש ההוא. אבל שאר העם אשר בעיר, בהיותם נכנסים בברית האלהים, למה הרגו אותם, אין ספק שלא באפם עשו זה, כי אנשי העיר לא חטאו בדבר ההוא. אלא **עקרו שור** רוצה לומר את העיר כולה, כדי לגזול קניינה, כי היו **כלי חמס מכרותיהם** ושור הוא לשון חומה, רוצה לומר חומת העיר. ועניינו שהשחיתו העיר ההוא מעיקרה, ערו ערו עד החומה ויסודותיה, לגזול כל אשר בה.

וחדל אמרו, שהוכיחם בזה על עניין יוסף, ששמעון ולוי הם היו אשר אמרו 'ועתה לכו ונהרגו' (בראשית לז, כ) ושזהו אמרו **וברצונם עקרו שור**, שזהו יוסף שהיה רב תבואות מלשון 'ורב תבואות בכח שור' (משלי יד, ד). ומפני זה אמר משה רבנו עליו השלום עליו 'בכור שורו הדר לו' (דברים לג, יז). ולכן קלל עברתם וכעסם, כי הנה לא קלל את בניו חלילה, אבל על כעסם אמר **ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה**.

גם א חשוב שהאשימם לא לבד על מעשה שכם, כי אם גם כן על עניין שטים, שהיו העובדים שמעונים. וכמו שכתב **הראב"ע** מספרם [הנמוך] לעד, גם נשיאם. וכן האשים את לוי בעניין קרח ועדתו, שהיו בני לוי הנקהלים על משה, אמר **ובקהלם אל תחד כבודי כי באפם הרגו איש**, וזהו בשכם שהרגו כל אנשי העיר. ואיש - שם המין. כמו 'איש יהודה' (ש"א טו, ד), שלא הבחינו בין צדיק לרשע, אלא להרוג כל איש. **וברצונם עקרו שור** אמר על עניין השטים ועל מעשה קרח, ומלת **שור** הוא מלשון 'אשורנו ולא קרוב' (במדבר כג, ט). ולפי שבלעם צפה ברוח הקודש מעלת ישראל וברכם, ואלה העוברים השמעונים עקרו הנבואה היא וברכתה. וכן קרח ועדתו היה ברצונם ודעתם לעקור נבואת משה, לכן אמר הזקן במליצתו: **וברצונם עקרו שור**, רוצה לומר ברצונם וכוונתם עקרו **שור**, שהוא כנוי ל**נביא** הרואה אם בלעם ואם משה בנבואותיהם. ולכן אמר **ארור אפם** שבו החריבו את שכם, **ועברתם** רוצה לומר והעברתם על מצות ה' על השטים, **כי קשתה**, שכל כך הייתה אז קשה. ולכן **אחלקם ביעקב**, רוצה לומר שלא יהיו שמעון ולוי מחוברים בנחלתם זה לזה, גם לשמעון בפרט אחלק, שלא יהיה לזרעו נחלה בפני עצמה, אבל תהיה בתוך נחלת שאר השבטים. כדכתיב: 'ויהי נחלת שמעון בתוך נחלת בני יהודה' (במדבר יט, א) והיו עריהם מחולקות זו מזו.

ועל בני לוי אמר **ואפיצם בישראל**, שהיו מ"ח עיר ומגרשיהם בין גבול ישראל, והם ערי מקלט אשר ללוויים שהיו מפוזרות בתוך ארצות כל השבטים.

ומזה הוליד הזקן שלא היו שבטי שמעון ולוי ראויים למלכות, כיון שהיו כלי חמס מכרותיהם, ומלך במשפט יעמיד ארץ, והן בצדק ימלוך מלך ולא בחמס. גם שהיה זרעם עתיד להיות מפוזר ומפורד בין שאר השבטים ואין זה ראוי למלוך.

וכבר ישאל שואל למה נענשו כאן דור עשירי לראובן ושמעון ולוי, על עוון אבותיהם בהיות הבנים צדיקים וטובים, וכל שכן בני לוי שנבדלו מבין שאר השבטים לעבוד את עבודת המקדש, ולא זכרו כאן יעקב בברכתו?

אבל התשובה בזה היא, שברכות יעקב אלו לא היו ממנו כפי רצונו. כי אם היה כן, היה נותן הממלכה ליוסף, כי אותו אהב יותר מיהודה, וגם היה נותן אותה לבנימין, כי בן זקונים הוא לו יותר מיהודה. והוא קיצר בברכתו ודימהו לזאב יטרף, ובירך יותר לזקן שהיה בן השפחה. לפי שלא היה בידו אלא לברך כפי רצון השם, והאל ית' רצה שיודיע הזקן ויתלה רוע חלק ראובן ושמעון ולוי ברוע מעלליהם ובחמס אשר בכפיהם, כדי להשקיע בנפשותם יראת גמול הרע, וכמה גורם העוון. גם שלא היו מכל בני השבטים בנים מכעיסים כאנשי שלשת השבטים האלה, כמו שתמצא בקרח ועדתו שהיו בני לוי, ודתן ואבירם ורוב מאתים וחמישים היו מראובן. ובמעשה השטים כמו שאמרתי היו רובם שמעונים, ומתו שם מהם כ"ד אלף. והנה לא זכר הזקן דבר משבט לוי שהיה עתיד לשרת במקדש, כי זה נמשך אחרי עוון העגל.

והותרה השאלה הג'.

יהודה אתה יודוך אחיך... זבולון לחוף ימים ישכון [מט, ח-יב]

השאלה הד'

במאמר **לא יסור שבט מיהודה וגו' עד כי יבא שילה**. כי מורה שתמיד יהיה בו המלכות, וכאשר יבא שילה יסור השבט ממנו. והנה אינו כן, כי הנה שאול שמלך בראשונה משבט בנימין היה לא מיהודה. וירבעם וכל שאר מלכי ישראל לא היו משבט יהודה. וגם בבית שני מלכו החשמונאים ובית הורדוס. ואח"כ נפסקה המלכות בהחלט משבט יהודה ומשאר השבטים. ואיך נתקיימו אם כן דברי הזקן ונבואותיו **לא יסור שבט מיהודה?**

גם אמרו **עד כי יבא שילה**, בין שיאמר על דוד בין שיאמר על מלך המשיח - מהרה יגלה - כפי דעת המפרשים, לא נתקיים. כי בבוא דוד נתחזק המלכות לשבט יהודה ולא סר ממנו. וכן נאמין שכאשר יבא משיח בן דוד, יתחזק המלכות בידו, לא שתוסר אז. ואין זה המאמר דומה במלת **עד** למאמר 'לא יתיצב איש לפניך עד השמידך אותם' (דברים ז, כה) כי אחרי השמידו אותם אין שום עניין אל התיצבות לפניו. וכן **'עד** אשר אם עשיתי את אשר דברתי

לך' (בראשית כח, טו), כי באמת כשיעשה את אשר דיבר, כבר יעזוב מהשמירה ההיא. ובפירוש הפסוק אזכור דעות המפרשים בו.

תשובה לשאלה ד'

אחרי אשר עשה חקירתו לעניין המלכות וההנהגה בראובן ושמעון ולוי, זכר בנו הרביעי יהודה, ואמר שבאמת כפי ענייניו ותכונותיו לו נאה האדנות, וראה בבניו לו מלך. וזהו **יהודה אתה יודוך אחיך**. רוצה לומר, הנה ראיתי בך בני יהודה ארבע סיבות שמפאתם לך תאות המלוכה על אחיך.

האחת שידודו במעלתך אחיך, כי הנה עם היות שהאנשים יותר מקנאים במעלת אחיהם משהם מקנאים בזרים ובנכרים, לפי שמפני האחוה יראה להם שהיה ראוי שיהיו שווים, ושהוא מהעוול שהאחד ימשול על האחר בהיות אחים. הנה אחי יהודה כולם היו נכנעים אליו ומודים בממשלתו, וזהו **אתה יודוך אחיך** כי לא היו מקנאים בו כמו שקנאו ביוסף.

והשנית שאתה תהיה מצליח במלחמות, ולכן לך יאות ללחום מלחמות ה'. ועל זה אמר **ידך בעורף אויביך**, וכמאמר דוד 'ואויבי נתת לי עורף' (ש"ב כב, מא). רוצה לומר, שכל אויביך ינוסו מפניך ויפנו לך עורף, ואתה תרדוף אחריהם ותשיגם. וזהו **ידך בעורף אויביך**. ובעבור זה **ישתחוו לך בני אביך**. לא לבד בני אמך. אבל גם בני אביך מכל נשיו ישתחוו לך, כי רוב בני אדם משתחווים לשרי הצבא בהיותם לוחמים מלחמותיהם. וכמו שאמר ישראל לגדעון 'משול בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך, כי הושעתנו מיד מדין' (שופטים ח, כב).

והשלישית שאין אתה מעוול וחומץ כשמעון ולוי, ולא פחז כמים כראובן. ועל שתי הסיבות האלה אמר: **גור אריה יהודה מטרף בני עליתך** רוצה לומר, יהודה אתה הוא כמו הגור הקטן שאינו טורף עדיין, אבל הוא טורף בכוח. וזהו **מטרף בני עליתך**, כלומר מכל טרף וחמס אתה בני עלית וסלקת עצמך, כי אין כליך כלי חמס כשמעון ולוי. וזו היא הסיבה השלישית שאתה צדיק וישר, מרוחק מכל חמס וטרף. ואפשר שרמז בזה גם כן לעניין יוסף, שלא היה בעצתו להרגו, אבל אמר 'מה בצע כי נהרוג את אחינו וגו'" (בראשית לז, כו). לכן אמר **מטרף בני עליתך**, רוצה לומר מטרף בני יוסף עלית וסלקת עצמך ממנו.

והסיבה הרביעית היא, שנמצאת בך מדת הקיום וההעמדה בגבורה רבה, כאריה הגדול, ואינך פחז כמים כראובן, וזהו **כרע רבץ כאריה, וכלביא מי יקימנו**. רוצה לומר, האריה הגדול והלביאה אמו, ומי יקימנו מרבצו עד שיירא ויפחד ממנו. הנה אם כן משתי המידות הנמצאות לאריה, אחת רעה ואחת טובה, נמצאה בך הטובה ולא הרעה.

ומפני ארבע הסיבות האלו אני מבאר וגוזר **שלא יסור שבט מיהודה**, והוא שבט מישור שבט מלכות. ואמרו, **ומחוקק מבין רגליו**, אפשר לפרשו על המושל, שהוא מחוקק ומסדר חוקים, נגיד ומצוה לאומים. או יהיה לא יסור **מחוקק** - הסופר, כי הנה המחוקק והסופר הוא תמיד בין רגלי המושל לכתוב מה שיצווה.

וכאשר חשבתי בדרכים האלו כולם אשיבה רגלי לדעת כולל לכל הדברים.

יהודה היה המוביל בכל הדורות

זזה, כי הנה יעקב אבינו לא זכר מלכות בביאור כמו שפירשו עליו המפרשים, ולכן התחייב אצלם הספק הנזכר. אבל אמר **בשבט**, רוצה לומר כל מנוי מעלה והנהגה ושררה על יתר אחיו, וזאת המעלה אמר שלא תסור מיהודה. וכבר מצאנוה בו לפני מלך ישראל, הנה יהודה היה גדול על אחיו גם בימי יוסף, ולכן היו הולכים אחר עצתו. והעד: 'ויאמר יהודה מה בצע וגו' וישמעו אחיו' (בראשית לז, כו-כז). 'ויאמר אליו יהודה לאמר העד העיד וגו' (בראשית מג, ג). 'ויאמר יהודה אל ישראל אביו שלחה הנער אתי' וגו' וישמע ישראל לעצתו ולא שמע לעצת ראובן (בראשית מג, ח). וכן 'ויאמר יהודה לאחיו' ויגש אליו יהודה' (בראשית מד, יח). 'ואת יהודה שלח לפניו' (בראשית מו, כח) אם כן תמיד היה יהודה ראש לכל אחיו.

וכל זה מורה על היות לאותו שבט מעלה על אחיו ועל זה גם כן נאמר **לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו** שהוא הסופר אשר ישב לרגלי השר. או שקרא מחוקק כלל החכמים אשר היו משבטו.

וגם עם היות ששאל נתמנה מלך, תמיד היה השבט והשררה ביהודה בעניין השררה והכבוד על שאר השבטים. וכאשר נתן המלכות לדוד ולזרעו, נתקיים יותר **לא יסור שבט מיהודה**. וכאשר בחטאת שלמה נחלקו המלכויות, עם כל זה נתקיים **לא יסור שבט מיהודה**, כי תמיד נשאר מלכות ליהודה אם מעט ואם הרבה. וגם אחרי שגלה יהודה מעל אדמתו לבבל, נתקיים **לא יסור שבט מיהודה**. וזהו שאמרו **רז"ל**, אלו הם ראשי גליות שבבבל. כי לא היה דעתם שעליהם בלבד הייתה הנבואה הזאת, אלא שגם הם בכלל **לא יסור שבט מיהודה**, ושגם כן נתקיימה הבטחתו בגלות ההוא. וגם בזמן בית שני, עם היות החשמונאים מולכים ללחום מלחמות ה', תמיד היה בירושלים נגיד מיהודה, והוא היה ראש לסנהדרין, לקיים מה שנאמר **לא יסור שבט מיהודה**. וכמו שכתב יוסף בן גוריון.

ולזה גם כן נאמר בדברי **רבי משה הדרשן: לא יסור שבט מיהודה**, זו לשכת הגזית שנתנה בחלקו של יהודה. **ומחוקק מבין רגליו**, אלו יושבי יעבץ שמורים הוראות בישראל, כסנהדרי גדולה היושבת בלשכת הגזית בחלק יהודה, שנאמר 'ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגומר' (דבה"א ב, נה). שהנה כיון בזה שגם אלה יוכלו **בלא יסור שבט מיהודה**, ותהיה הכוונה היא שלא יסור שבט ההנהגה מלשכת הגזית. והנה זה בהיותם בארץ. **ומחוקק מבין רגליו** שנאמר על החכמים שבגלות, שלא יסור זה או זה, **עד כי יבא שילה**.

וכן היה הדבר גם היום בגלות הארוך הזה, עד צרפת וגלות ירושלים אשר בספרד, אין ספק שהנשיאים והנגידים אשר היו המלכים והקהילות ממנים על בני ישראל היו כולם מזרע בית דוד, לקיים לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו. כי היה רוב גלותנו אשר במלכות ההם משבט יהודה. הנה אם כן נתקיימה ההבטחה היא בזמן ההצלחה ובזמן הגליות עד היום הזה.

וכבר זכרו במסכת יומא אמר רבה לא משתכח צורבא מרבנן דמורי או משבט לוי או משבט יששכר, מלוי דכתיב: 'יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל' (דברים לג, י). מיששכר דכתיב: 'ומבני יששכר יודעי בינה לעתים' (דבה"א יב, לב) ואימא מיהודה נמי שנאמר 'ויהודה מחוקקי' (תהלים ס, ט). ועל זה הדרך יפורש **ומחוקק מבין רגליו** שלא יסורו מהיות חכמים מבני בניו של יהודה.

ואמנם אמרו **עד כי יבא שילה**, אחשוב שמילת **עד** עם היות שפעמים תבוא על הגבלה זמנית, כמו 'ומעולם ועד עולם' (דבה"א כט, י). 'עד אשר אבוא אל אדוני שעירה' (בראשית לג, יד). 'עד שיפוח היום' (ש"ה"ש ב, יז). ודומיהם. הנה יבוא פעמים אחרות לא להגביל זמן אלא להפליג העניין, כמו 'עד כי חדל לספור' (בראשית מא, מט). 'עד לב השמים' (דברים ד, יא). 'כי נגע עד השמים משפטה' (ירמ' נא, ט). 'עד בכור שבי' (שמות יב, כט) וזולתם הרבה.

ולפי שאמר הזקן **לא יסור שבט מיהודה**, שהוא יעוד כולל לזמן ההצלחה ולזמן הגליות, כמו שפירשתי, אמר **עד כי יבוא שילה**, רוצה לומר וכל כך יתמיד השבט הזה, עד שכבר יבא שילה שהוא בנו של יהודה, והוא מלך המשיח, **ולו יקרת עמים** רוצה לומר שיתקבצו העמים והאומות לעבדו. וכמו שנאמר 'כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד' (צפני' ג, ט). והייתה ההפלגה הזאת, שיתמיד הייעוד הזה מימי יעקב עד מלך המשיח שהוא באחרית הימים.

ולזה עצמו כוונו ב**בראשית רבה** לדרוש הפסוק הזה על משיח בן דוד. לא שיחשבו שעליו בלבד נאמר, אלא שגם כן הוא נכלל בייעוד הזה.

והנה אם כן הדרשה כולה אחת, מה שדרשו בסנהדרין ומה שדרשו בבראשית רבה. ואין שני דרכים כמו שחשב הר"ן. גם לא יפרשו מילת **עד כי יבא שילה** - מאז שיבוא שילה, אלא כמו שביארתי. וזו גם כן כוונת **אונקלוס** שתרגם 'עד דאתי משיחא וליה יתכנשון עממיא'.

והותרה השאלה הד'.

השאלה הה'

בברכת יששכר ודן, שלא ייראה מהם אם עניינם לטובה או לרעה, אם שיבח יששכר בשנטה שכמו לסבול, או גינה אותו עליו. וכן בדן שידין עמו כאחד שבטי ישראל, שהוא בזה שווה לכל שאר השבטים. ולמה אמר בו **לישועתך קייתי ה'**, ולא אמר כן בשבט אחר.

תשובה לשאלה ה'

ואמנם אמרו **אוסרי לגפן עירה וגו'**. נתבאר על ארץ יהודה שתהיה רבת הכרמים ומושכת היין כמעין, ורבת מרעה הצאן והבקר העושים חלב וגבינה. עד שכבר יאסור העייר שלו, שהוא בן האתון, לגפן אחד, ויאכל משם כדי לשבעה, וישאר בגפן האחד ענבים לטעון אתון אחר. וכן **ולשורקה**, שהיא גפן נטועה מחדש, **בני אתונו**.

וכבר כתבו המפרשים ש"יוד אוסרי מיותרת וכן י"ד בני אתונו וה"א עירה במקום וא"ו. והעניין, שיהיה כל כך רבוי יין, עד שבמקום מים יכבסו ביין הלבושים, ובדם ענבים, שהוא היין, יכבסו אדם סותה, רוצה לומר כסותו. וכל כך יהיה רבוי היין שיהיה חכלילי עינים. וכן לבן השינים, מרוב החלב שיהיה בארצו.

ורז"ל פירשו הפסוקים האלה מהגפן על ישראל, ועירה על ירושלים ואין מקרא יוצא מדי פשוטו.

וכבר הסכים משה רבנו עליו השלום גם כן עם יעקב אבינו בברכת יהודה, שאמר: 'ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה' (דברים לג, ז) וכן אמר 'ואל עמו תביאנו'. וכל זה להיותו ראש וקצין ומלך בתוך אחיו ולוחם מלחמותיהם.

זבולון לחוף ימים ישכון... ויצו אותם ויאמר אליהם [מט, יג-כח]

אחר שביאר שיהודה היה ראוי לאדנות ולממשלה, ושלא היו כן שלשת אחיו הגדולים ממנו, זכר עוד שגם אחיו הקטנים ממנו לא היה אחד מהם הגון לממשלה ולמלכות כמוהו. וזכר זבולון ויששכר קודם שאר הבנים, שנולדו ראשונה מהם, להיותם בני לאה הגבירה, ולזה אמר שזבולון כפי חלקו העתיד לירש בנחלת הארץ, **לחוף ימים ישכון**, והוא עצמו

יתעסק בסחורה ובפרקמטיא, וזהו **לחוף ימים**. וירכתו של ארצו יגיע **עד צידון** כי שם יתעסק תמיד בסחורה עם הצידונים.

ידוע שהמלך והמושל אין ראוי שיהיה סוחר כי חרפה היא לו, וכן אמר משה רבנו עליו השלום בברכותיו 'שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך' (דברים לג, יח), כי להיות זבולון רוכב הים באניות, אמר עליו 'שמח זבולון בצאתך' להגיד שיצלח בזה ויהיה אך שמח. ולפי שישכר יהיה אוהב המנוחה, כמו שאמר יעקב, אמר משה עליו ויששכר באהליך. ושאר הפסוקים שאמר משה כולם מסכימים למה שאמר יעקב פה והיה תכלית מאמר הזקן, שזבולון יהיה טבעו נוטה לסחורה, ולכן לא תאות לו המלוכה.

ואמנם יששכר היה גם כן בלתי ראוי למלוכה, לפי שאנשיו רובם יהיו עובדי אדמה. ולכן קראו **חמור גרם רובץ בין המשפטים**, כי בביתו לא ישכנו רגליו, אבל הוא כחמור נושא סבל **רובץ בין המשפטים** שהם מערכות האדמה לעבדה ולשמרה. כי **משפטים** הוא לשון מערכה, כמו 'ה' ישפות שלום לנו' (ישעי' כו, יב). ואמר **וירא מנוחה כי טוב רוצה לומר** שהיה יששכר אוהב המנוחה, לא עמל המלחמות. **ואת הארץ כי נעמה, ויט שכמו לסבול** כחמור נושא הסבל, **ויהי למס עובד** - רוצה לומר שהיו אנשי יששכר נותנים מס למלך ישראל כדי שלא יצאו למלחמה, וכמו שאמר **הראב"ע**. וכמה רחוק זה ממה שיאות למלך.

ואפשר לפרש **וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה**, שהיו מבני יששכר **חכמים** כדבריהם ז"ל, ולכן אמר עליהם **וירא מנוחה כי טוב**, כי המנוחה האמיתית היא הנפשית, והיא הטוב האמיתי. וכן יהיו מהם עובדי אדמה רבים, לכן אמר **ואת הארץ כי נעמה, ויט שכמו לסבול**, ולא היה דבר זה ראוי למלך.

ויש מפרשים שרצה הזקן לשים הבדל בין זבולון שהיה יוצא למלחמה, ובין יששכר שלא ירצה להלחם עם האויבים, אבל ירצה לתת להם מס כדי שלא יבואו עליו למלחמה. וזהו להיותו **רובץ בין המשפטים** שהם תחומי האויבים.

ואחרי שהשלים בבני לאה, נעתק לדבר בבני השפחות, ולהוכיח איך לא היה אחד מהם ראוי למלכות כיהודה. ועל זה אמר **דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל**. כי לפי שהמלך צריך שיהיה ישר במשפטו וגיבור במלחמותיו, ביאר שעם היות שתיהם בדת, לא היו בו באופן הראוי למלך, כי **דן ידין עמו**, אבל יהיה **כאחד שבטי ישראל**. לא שיהיה הגון לדון את השבטים כולם, כי לא יגיע ענינו לכך. גם בעניין הגבורה, אין ספק שיהיה דן **כנחש עלי דרך שפיפון עלי אורח**, לא כאריה. כי לא יעשה גבורותיו ברוב עם הדרת מלך כיהודה, אבל דן יעשה גבורותיו כאיש רגלי ולסטים מזויין, שיארו את אויבו בדרך וימיתהו. ועל זה אמר **הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחר**, כי לא יעצור דן כוח כמו יהודה ללחום עם אויבו פנים בפנים, אלא בדרך רמאות, כנושך עקבי סוס לאחוריו. ורמז בזה לשמשון שהיה

עמיד להיות משבט דן. וכאלו אמר הזקן, ואני איני חפץ בתשועה אשר כזאת, רק **לישועתך קייתי ה'**, שהוא בגבורה וכבוד נגד השמש, ולא כמעשה שמשון לא במשפטו ולא בגבורותיו.

והותרה בזה השאלה הה'.

השאלה הו'

באומרו בנפתלי שהוא יהיה **אילה שלוחה הנותן אמרי שפר** כי מהו היחס שיהיה לאילה עם אמרי שפר, האם האיילה תיתן אמרי שפר בדבר? או למה המשילו לאיילה ויחס לה אמרי שפר.

תשובה לשאלה ו'

ואפשר לפרש הפסוקים האלה בשבח **דן**, שיהיה ראש דגל כאחד מן המיוחדים שבשבטי ישראל. הן אמת שלא יגיע למדרגת יהודה, כי הוא יהיה למדרגת הארי, ודן במדרגת הנחש הנושך עקבי סוס. ולזה היה יהודה נוסע בראשונה ודן באחרונה, להגן על העם מן הגייסות הבאים אחריהם לזנב את הנחשלים. ולכן המשילו ל**נחש עלי דרך ולשפיפון עלי אורח** שהנחש מכניס זנבו באמצע גופו בדרך, פן יזנבוהו עוברי דרכים, ומגביה ראשו לראות אם יבא מי שיזיקהו. כן היה דן בהיותו מאסף לכל המחנות מגין על ישראל, מגין מן האויבים שלא יזנבוהו, וכנחש ישך עקבי סוס האויב, באופן שייפול רוכבו אחר. ולפי שהוא נוסע באחרונה, ושאר השבטים בבוא עליהם האויב לא יוכלו לעזרו ולהצילו, אמר במלחמותיו תמיד **לישועתך קייתי ה'**. כלומר, איני מקווה לתשועת שבטי ישראל שיושיעוני, כי כבר נסעו הם ראשונה ונשארתי אני לבדי באחרונה, רק **לישועתך קייתי ה'** שתושיעני.

ומסכים לזה אמר עליו משה רבנו עליו השלום בברכותיו 'דן גור אריה יזנק מן הבשן' (דברים לג כב), כי המשילו כגור אריה כיהודה. אבל מכל מקום הבדיל ביניהם הזקן הבדל גדול, באומרו 'יזנק מן הבשן' שבמקום מיוחד תהיה לו גבורה לא במקום אחר.

ולעניין גד אמר **גד גדוד יגודנו**. רוצה לומר, עתידין גדודי האויבים לבוא עליו פעמים, עד שיהיה שבט גד גולה לאשור קודם שאר השבטים. ועל זה אמר **גדוד יגודנו**. ואמרו **יגוד עקב**, עניינו ואמנם כשיגוד הוא לאויביו יהיה בעקבם וסופם, לא בפניהם, וזה מורה על חולשתו, שהוא בלתי ראוי למלוך.

והנה הזקן המתיק מליצתו כל מה שאפשר, כי הוא אמר **יהודה אתה יודוך אחיך. דן ידין עמו. גד גדוד יגודנו**. הכל לשון נופל על הלשון.

ואפשר לפרש עוד בזה שהמתיק הזקן מליצתו, ובמה שמילא הכתוב הזה גדגדניות ואין האחד כמו האחר. כי באומרו **גד גדוד**, רוצה לומר שיהיה בעל גדוד ורב המשפחות, כאמרו 'היש מספר לגדודיו' (איוב כה, ג). כי הנה לא מצינו שבט שיהיו בו שבע משפחות כמו גד. ואמרו **יגודנו**, ירמוז שיתחברו כולם מעבר הירדן, ולא כמנשה שנחלקה נחלתו. ומילת יגודנו, מלשון אגודה אחת. **והוא יגוד עקב**, שימשך באחרונה בהם מזה גלות.

ואמנם אשר, אין עניינו ושלמותו אלא בשלמות ארצו כעובד אדמה, לא בשררה ומלכות כי אינו ראוי אליה, והוא אמרו **מאשר שמנה לחמו**. רוצה לומר, כל מזונותיו ופירותיו הם כל כך משובחים, **שהוא ייתן מעדני מלך**. והנה הוא אם כן הגון לעבוד את המלך, לא להיות עצמו מלך. וטעם מ"ם **מאשר** הוא, שארץ אשר אינה ארץ חטה, אבל שמנה חלקו של גד הנזכר מאשר, רוצה לומר מארץ אשר והוא, רוצה לומר גד יתן לאשר מעדני מלך.

ואמנם נפתלי הוא עובד נאמן, כי הוא ישתדל תמיד במצוות אדוניו, כאילה שלוחה שולחים עם הבשורות מארץ אל ארץ.

ומסכים לזה אמר משה רבנו עליו השלום 'נפתלי שבע רצון' (דברים לג, כג). גם נפתלי יהיו ממנו בעלי לשון וצחות ומליצה, ועל זה אמר **הנותן אמרי שפר**. והמידות האלו ראויים לעובדי המלכים לא למלכים עצמם.

והותרה בזה השאלה הו'.

השאלה הז'

בסדר זיכרון ברכות השבטים, כי הנה זכר זבולון קודם ליששכר, והוא בחילוף מולדתם. וכן זכר גד ואשר בני זלפה שפחת לאה קודם נפתלי בן בלהה שפחת רחל. וידוע שדן ונפתלי נולדו ראשונה וגד ואשר אחריהם.

תשובה לשאלה ז'

ויש מפרשים שארץ נפתלי ממהרת לבשל פירותיה, ולזה יביא מראשית כל פרי האדמה ויקראו עליהם מקרא בכורים וזהו **הנותן אמרי שפר**.

והנה הקדים זבולון ליששכר, מפני שכמו שזכר **המדיני**, הנה הסוחרים הם יותר נכבדים מעובדי האדמה, לפי שהם דקי השכל מכל בעלי המלאכות במדינה. אמנם עובדי אדמה הם היותר חומרניים מכולם. וגם כי אנשי מלחמות הם יותר נכבדים מעובדי האדמה. ולהיות זבולון מכת הסוחרים, הקדימו ליששכר שהיו רובם עובדי אדמה. וכפי **חז"ל** לפי שזבולון היה תומך ידי לומדי תורה שביששכר. והקדים בבני השפחות דן, מפני מעלתו שהיה ראשון מבלהה, כי הוא נולד ראשונה. ואח"כ להשוות עניינם זכר גד, שהוא היה

הבן הראשון לזלפה שפחת לאה. ואחרי כן זכר אשר שנולד אחר גד. ונפתלי בן בלהה זכר באחרונה, לדבקו עם בני רחל גברתה שהיו הנולדים באחרונה.

והותרה השאלה הז'.

השאלה הח'

באומרו **וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו ברכ אותם**. והיא כי למה אמר שני דברים:

ה**אחד** וזאת אשר דבר להם אביהם.

וה**שני ויברך אותם** ושניהם דבר אחד, לא שני דברים.

ומה ענין אמרו **איש אשר כברכתו ברכ אותם**, כי ברכתו היא אשר ברכ אותם, ואיך כינה הדבר לעצמו? ובאמת הוא דבר בלתי מובן.

תשובה לשאלה ח'

ואחר שהשלים בני לאה ובני השפחות בא לעשות חקירתו גם בבני רחל. והתחיל מיוסף, כי הוא הבכור אליה. והפסוקים הם קשי ההבנה מאד, והמפרשים נלאו למצא הפתח בפירושם.

והנני אודיעך דעתי בהם. ואומר שהנה כפל הלשון **בן פורת יוסף בן פורת עלי עין**, לרמוז על שני השבטים הבאים ממנו - אפרים ומנשה, וגם לרמוז על שתי שלמיות עצומים שנמצאו ליוסף:

ה**אחת** שכבש את יצרו כששאלה אשת אדוניו ממנו 'שכבה עמי' (בראשית לט, ו). ועל זה אמר **בן פורת יוסף**, רוצה לומר לא נמנע יוסף ממנה מהיותו סריס ובלתי מוליד, כי הוא היה בן פרה ורבה ובניו יוכיחו.

וה**שלמות השנית** הוא מנדיבותו המופלג, שכלכל את אביו ואת ביתו. ועל זה אמר **בן פורת עלי עין**, רוצה לומר בני זה הוא כעץ שתול על פלגי מים שיתן פרי הרבה, כן יוסף בהיותו על השבר היה כשתול על עין המים.

ועל הראשון ההוא חזר לומר כי **בנות צעדה עלי שור** רוצה לומר בנות העיר כל אחת מהם צעדה לראותו ביופיו. ויהיה שור מלשון 'אשורנו ולא קרוב' (במדבר כד, יז).

ועל השנית מנדיבותו אמר: **וימררוהו ורבו וישטמוהו בעלי חצים** רוצה לומר אחיו ששנאו אותו, וישטמוהו כבעלי חצים המורים בקשת להרוג את האויב, ועם כל זה **שבנות צעדה עלי שור, ותשב באיתן קשתו**. רוצה לומר כבש את יצרו מלשכב עם אדונתו.

ועם כל השנאה ששנאוהו וישטמוהו אחיו היטיב עמהם, **ויפוזו זרועי ידיו** בנדיבותו. והיה זה **מידי אביר יעקב** רוצה לומר שהיו ידיו של יוסף כולם זהב מופז בעשרו, יותר מידי של יעקב האביר והחזק באהבתו אותו. שהנה אז משם היה **רועה** ומכלכל **אבן ישראל**, רוצה

לומר, בית ישראל שהיה אז כאבן דומם, ולא היה בהם איש מלאכה שהיה יודע להרוויח כלל, או שהיה אבן השתיה לכל עמו. כי לפי שהייתה התחלת הבנין אבן אחת, נקרא עיקר הבית אבן, כמו שאמר 'אבן מאסו הבונים הייתה לראש פנה' (תהלים קיח, כב). גם אפשר לפרש **מידי אביר יעקב** על הש"י, שיפוזו זרועי ידיו בנדיבותו מידי האל כי הוא אביר יעקב כי הוא בזכותו שלחו לפניהם.

ואחר ששיבחו בשני השלמויות ההם, רוצה לומר היותו כובש את יצרו ונדיב, ברכו עליהם ברכות מתייחסות אליהם. כלומר, אם אתה כלכלת ועזרת את אביך, הנה יהיה שכרך **מאל אביך ויעזרך**. ואם אתה ליראת שמים כבשת את יצרך, **ואת שדי ויברכך**, יברך עוד באותן הברכות: באומרו כנגד הפרנסה **ברכות שמים מטל ברכות תהום רובצת תחת**, רוצה לומר שארצו תהיה תמיד מבורכת, השמים יתנו בה את טלם והארץ תיתן יבולה. וכן אמר משה רבנו עליו השלום על יוסף, **ממגד שמים מעל ומתהום רובצת תחת**. וכנגד מה שכבשת יצרך, יהיו לך **ברכות שדים ורחם**, יתן לך השם בנים ובני בנים לרוב, מידה כנגד מידה.

ואמרו עוד: **ברכות אביך גברו על ברכות הורי**. עניינו כאומר אל תהי ברכתי זאת קלה בעיניך, כי הנה **ברכות אביך** אלה אשר ברכתי אותך **גברו על ברכות הורי** אברהם ויצחק שברכו לבניהם, לפי שברכותיהם עד **תאות גבעות עולם**, רוצה לומר בריבוי התבואות כמו שאמר 'ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש' (בראשית כז, כח), שכל זה הוא **תאות גבעות עולם** וטבעם. אבל הורי לא ברכו את בניהם בריבוי הזרע, ולכן היו ברכות אביך אלה שברכתי אותך, גוברים על ברכות הורי, לפי שבברכותי זכרתי העושר והבנים, והם זכרו לבד עושר התבואות ולא הבנים. ואותה ברכה שאני מברך אותך, יתירה על ברכות הורי, תבוא **לראש יוסף ולקדקד נזיר** והנפרד מאחיו, שהוא יוסף.

והנה ביאר הזקן כל זה, להגיד שהיה יוסף בטבעו שנוי מאחיו והם מקנאים בו. ומפני זה לא היה נאות למלכות כמו יהודה, שיודוהו אחיו וישתחוו לו בני אביו. כי אהבת המלך תלויה באהבת עמו ואנשיו אליו, עם השגחת השם. האמנם עם היות שלא רצה השם שיזכה למלוכה, כבר יזכה לטובות אחרות, כמו שזכר. וכן אמר דוד (תהלים ע"ח טז-ט) 'וימאס באהל יוסף ובשבט אפרים לא בחר, ויבחר את שבט יהודה את הר ציון אשר אהב וגו'. ויבחר בדוד עבדו'.

ואחרי שזכר יוסף זכר את בנימין. להודיע שגם הוא לא היה ראוי למלכות, לפי שהוא כזאב יטרוף, ואינו בעל משפט כמו שראוי למלך, כי **בבקר יאכל עד** שהוא השלל, וכן

בערב, באופן שערב ובקר יחלק שלל. ועם היות השלל הזה מהאויבים, הנה לא שבחו בזה, לפי שאין ראוי לגיבור שישים תכלית גבורתו בשלל, כי הוא מכלל החמדה ואינו מתייחס לכבוד, ומפני זה אינו ראוי למלוכה.

ועל שאול כיון הזקן במאמר הזה, שבמלחמת עמלק נאמר בו 'ותעט אל השלל ותעש הרע בעיני ה' (ש"א טו, יט). אמנם משה רבנו עליו השלום, לפי שבירך את השבטים כפי חלקם בארץ הנבחרת בבנימין, לפי שהיה בית המקדש בחלקו, אמר 'ידיד ה' ישכון לבטח וגו' (דברים לג, יב).

והותרה בזה השאלה הח'.

ויצו אותם ויאמר אליהם אני נאסף אל עמי... סוף הסדר [מט, כט - נ, כו]

השאלה הט'

בריבוי הסימנים אשר נתן יעקב במערה במקומה וקניינה, וממי קנאה ומי אלה הנקברים בתוכה, ושאר הדברים כולם שזכר בקניינה שיראה היותם מותר וללא צורך.

תשובה לשאלה ט'

עם היות שכבר צוה יעקב ליוסף על קבורתו בינו לבינו, ראה עתה אחרי ברכתיו לצוות עליה את בניו כולם, מפחדו אולי פרעה לא יתן רשות ליוסף לעלות לקבורתו. ובעבור שהיה זה י"ז שנה שירדו למצרים ועזבו את ארצם ואת נחלתם, פחד יעקב שמא בניו לא ידעו מעניין המערה והמשפט והדין שהיה לו בה. וגם פחד וחשש אם החזיקו בה בעליה הראשונים או אדם אחר, בהיות יעקב ובניו נסתרים משם, ולכן הוצרך להודיע לבניו עתה כל הזכות שהיה לו במערה ההיא, כדי שלא ייפול עליה שום ערעור. וזהו שאמר **אני נאסף אל עמי קברו אותי**, רוצה לומר שנפשו תהיה במחיצת אבותיו בעולמם, ולכן **קברו אותי אל אבותי**, רוצה לומר עם אבותי או אצל אבותי, מלשון 'לכה נא אקחך אל מקום אחר' (במדבר כג, כז) והעניין שכמו שנפשו תהיה עם אבותיו, כן גופו יקבר עם גופותיהם.

והקבורה תהיה **אל המערה אשר בשדה עפרון** אשר במכפלה **אשר על פני ממרא בארץ כנען**. רוצה לומר בתוך המערה. כי מלת **אל** תשמש בלשון **תוך**, כמו 'מים חיים אל כלי'. ובזה ביאר השדה והמערה במצריהם.

ואם אולי יערערו הבעלים הראשונים או בניהם אשר ילדו לומר שלאביהם הייתה, תאמרו **לו אשר קנה אברהם את השדה מאת עפרון החתי**. ואם יאמרו לזרוע קנאו, לא לקבורה, הרי לכם השטר שאומר **לאחוזת קבר**. וכן בפועל **שמה קברו את אברהם ואת שרה**

אשתו, שמה קברו את יצחק ואת רבקה, ושמה קברתי את לאה. הרי לכם אם כן חזקה וטענה עמה.

ואם יערערו בני ישמעאל לומר כי באה להם הנחלה מאברהם אביהם, תאמרו **כי שמה קברו את יצחק ואת רבקה אשתו**, והרי אם כן החזק ליצחק ולזרעו, לא לישמעאל. ואם יערערו בני עשו כמדומה לזה, תאמרו **ששמה קברתי את לאה**, ובזה החזקתי במערה. גם שיעקב חצב בימיו שם את קברו, כדי להחזיק בה, וכמו שאמר **בקברי אשר כריתי לי**. ועם זה נפסק הדין כנגד כל היחידים שיוכלו לערער.

אמנם אם יערערו עם הארץ ויאמרו שאינם רוצים שיהיה בית הקברות לעם נכרי ביניהם, אף על פי שרצה היחיד למכור שדהו. לכך תאמרו אליהם **מקנה השדה והמערה אשר בו מאת בני חת**, רוצה לומר שהם הודו בדבר וקיימו ביניהם. ובזה יסתלק כל ערעור. **והותרה בזה השאלה הט'.**

וסיפר הכתוב שמיד כשהשלים יעקב לדבר ולצוות את בניו, אסף רגליו אל המטה. כי הוא בדברו היה יושב במטה ורגליו תלויים על הארץ, כמו שאמר **הראב"ע**. ולכן אסף עתה רגליו והכניסם למטה, וישכב וירדם, נפשו יצאה בדברו מבלי צער ולא התגעשות אבריו. ובזה האופן מת **ויאסף אל עמיו**, כאדם שבא לדבר עם חברו ובהשלימו לדבר ילך לדרכו.

[תהליך החניטה]

ואמר **ויצו יוסף את עבדיו הרופאים** שהיו עבדיו, לפי שהיה נוהג בטכסיסי המלכים, עד שהיו לו רופאים במלאכת החניטה המיוחדת למלכים, והם חנטו את ישראל. והחניטה היא הוצאת המוח והלב והכבד וכן המעים והמררות מתוך הגוף, וימשחו הגוף מבית ומחוץ בשמן אפרסמון, וימלא הקרבים מבית ומחוץ ממיני בשמים המיבשים לחלוחית הגוף. וצריך בכל יום להחליף הבשמים, ובתוך ימים ישאר הגוף יבש וקשה על מתכונתו מבלי שינוי אבר מאיבריו, ונראה המת כאלו ישן, ולא יתעפש ולא יסרח ולא יתרחקו ממנו בני אדם. ועם זה הבשר והעור יותכו מעט מעט, עד שישארו העצמות לבד. והעד שיוסף נחנט גם כן, שנאמר 'ויקח משה את עצמות יוסף עמו', כי כבר כלה הבשר.

ואמר הכתוב כאן, שחנטה פשוטה הייתה שלושים יום. אמנם השלמה היא כשימלאו עוד ארבעים יום, עד שיהיו כל הימים שבעים. ובכולם היה הבכי. והוא אמרו: **וימלאו לו ארבעים יום**, רוצה לומר אחר השלושים הנהוגים. ולכן **ויבכו אותו מצרים שבעים יום**, שבכל יום ויום מהם היו מחליפים הבשמים בגוף יעקב, והיו עושים עליו בכי בביתו.

השאלה הי'

במה שנאמר ביעקב **ויגווע וייאסף אל עמיו**, ולא אמר הכתוב בו וימת, עד שאמרו **רז"ל** יעקב אבינו לא מת. וראוי לדעת מה הייתה כוונתם במאמר ההוא, כיון שהכתוב אומר 'ויאמר ישראל אל יוסף הנה אנכי מת' (בראשית מח, כא), ויוסף אמר בשם אביו 'הנה אנכי מת בקברי' (בראשית נ, ה), והם אמרו 'אביך צווה לפני מותו' (בראשית נ, טז). ואיך אמרו אם כן שלא מת.

תשובה לשאלה י'

האמנם ר' יוחנן אמר יעקב לא מת. אמרו ליה: בכדי חנטו חנטיא וספדו ספדיא? אמר להם מקרא אני דורש 'ואתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים' (ירמ' ל, י). מקיש הוא לזרעו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים. וראוי לעיין בדברי המקשה, למה הקשה לר' יוחנן מאי חנטו חנטיא וספדו ספדיא, והיה לו להקשות מהפסוק האומר **ויראו אחי יוסף כי מת אביהם**. וגם יוסף אמר **אבי השביעני לאמר הנה אנכי מת**.

ועוד, כי מה תשובה השיבו ר' יוחנן מקרא אני דורש, כי אין ראייה מהמקרא ההוא שלא מת יעקב.

ורש"י פירש, שהוא עדיין חי בגוף ונפש. וענין החנטה הוא כפי דמיונם לא כפי האמת. וכבר חשבו אנשים שהיה כוונת ר' יוחנן שיעקב לא מת מיתת הנפש, כי היא צרורה בצרור החיים.

ואינו מחזור, כי זה לא נתייחד ביעקב, כי גם על הצדיקים במיתתם נקראים חיים, ולא נצטרך לדרוש המקרא עליו.

אבל תוכן זה העניין הוא, שכאשר שמע השומע מאמר רבי יוחנן יעקב אבינו לא מת, חשב שהיה דעתו שלא נתפרדה החבילה מגופו. ועל כן הקשה אם כן מאי הוא אשר ספדו ספדיא וחנטו חנטיא. והמקשה ההוא, לא הבין כוונת רבי יוחנן.

כי הנה השלם ר' יוחנן ראה שבאברהם ויצחק וכן במשה ובאהרן ובשאר הנביאים והקדושים אמר הכתוב וימת. וביעקב, כאשר סיפר הכתוב פטירתו, אמר בו **ויגווע וייאסף**, ולא אמר **וימת**. וחשב השלם שהייתה הסיבה בזה, לפי שהאומה בכללה, עם היות שנקראה זרע אברהם ויצחק, לא נקראה האומה עצמה בשם אברהם ולא בשם יצחק ולא בשם משה, אבל נקראה האומה בשם יעקב וישראל. ומזה הצד והבחינה צדק השלם באמרו: יעקב לא מת, כי עדיין לא מת, והיא האומה בכללה.

וכאשר המקשה הקשה עליו מבלי הבנת כוונתו, השיב רבי יוחנן לענין הדרוש, לא לדברי המקשה, כי בידוע היה שחנטו גופו וספדו על הפרד נפשו ממנו. אבל אמר מקרא אני דורש: **'ואתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל'**.

ועדיין ההקשה הזאת וכוחה היא, שאם היו דברי הנביא הנני מושיעך מרחוק ומארץ שביך, אז היה ראוי שיובן שעל זרע יעקב כל הכתוב מדבר, שיתמידו לעד. אבל עתה שאמר 'הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים' מורה שעל יעקב עצמו אמר, 'הנני מושיעך מרחוק', ועל בניו אמר 'ואת זרעך מארץ שבים'. ואלמלא כן למה תלה היעוד הראשון ביעקב והיעוד השני בזרעו? אלא שהראשון על יעקב אבינו נאמר, ומאשר אמר 'ואתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק', מורה שהבטיחו ששם יעקב וכן שם ישראל יהיו חיים וקיימים לעד, כמו שהוא חי, וקיים זרעו. מסכים למה שאמר ישעיה 'כן יעמוד זרעכם ושמכם'. כי יקראו תמיד בשם יעקב לפי שיעקב לא מת. ושם יעקב וישראל שניהם יושיע מההפסד, כי לא ישתנו מידתם ושמם בשום זמן. והוא מה שאמר: 'הנני מושיעך מרחוק', שהוא ריחוק זמני לא מקומי. ומה טוב סוף הפסוק שאמר 'ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד', שתקרא האומה בשם יעקב תמיד בגלות ובגאולה.

אמנם מה שאמר יוסף וגם אחיו שיחסו מיתה ליעקב, היה כפי פרטיות עצמו, שנפרדו חלקיו הנפשיים מהגופיים. וזהו דרך החכם ר' יוחנן.

ולכן לא הוכיח שיעקב לא מת ממה שלא זכר בו הכתוב וימת, לפי שאותה הוא היה מבקש, רוצה לומר לתת סיבה למה שלא נזכרה בו וימת. וממה שהייתה הסיבה בזה לפי שלא מת, כי תמיד חי וקיים שם יעקב ושם ישראל באומה, ולא מת ולא נפסד ולא נשתנה מהאומה, כי כמו שזרעו היה קיים, כן היותו מכונה בשמו היה קיים, ומזה הצד יעקב לא מת, והוא מאמר אמיתי ונכון מאד.

והותרה בזה השאלה הי'.

השאלה הי"א

באומרו **רק טפם וצאנם עזבו בארץ גושן** כי מה צורך הכתוב הזה בתורה הילכו הצאן והבקר לקבור את יעקב ולספדו?

תשובה לשאלה י"א

וסיפר הכתוב שיוסף כל ימי בכי אביו לא התיר עצמו לדבר דבר אפילו לאנשי בית פרעה, אבל אחיהם אמרו אל אנשי בית פרעה **דברו נא באזני פרעה**. כי לא רצה יוסף ללכת לדבר בעצמו, לפי שאין לבוא אל שער המלך בלבוש שק.

אבל שהם לעצתו ישאלו רשות מפרעה ללכת לקבור את אביו. אמר **ואקברה את אבי ואשובה**, להגיד שלא ישאר בארץ כנען, ונתן טעם בהליכתו, לפי שהשביעו אביו עליו. וגם פרעה השיבו **עלה וקבור את אביך כאשר השביעך**, כי מפני השבועה נתן לו רשות.

וכדי לכבדו עלו עמו **כל עבדי פרעה זקני ביתו ושריו**, וכן **כל זקני ארץ מצרים**, וכל **אחיו ובית אביו**. ואולי שהלכו עמו זקני פרעה ושריו כדי שישוב יוסף עימם, ולא יישארו שמה, כי היה פרעה מפחד שמא יישארו בני יעקב בארץ כנען, מפני מה שראה השתקקות הזקן בחייו ובמותו אליה.

ואחשוב שכן היו רוצים בני יעקב לעשות כמו שעשה אביהם, אלא שפרעה ומצרים לא הניחום, שכבר נתנו עיניהם בהם להחזיק בהם. ולכן כדי לישב דעת המצריים שלא יאמרו בורחים הם, הניחו נשיהם וטפם ומקניהם בארץ גושן עירבון עד שובם.

והותרה בזה השאלה הי"א.

השאלה הי"ב

בפסוק וירא יושב הארץ הכנעני את האבל בגורן האטד ויאמר אבל כבד זה למצרים וגו' כי מה תועלת בסיפור הזה בתורה.

תשובה לשאלה י"ב

ויירא יוסף שמא יערערו בני עשו על המערה, ומפני זה עלו עמו גם רכב גם פרשים חיל כבד, וכן היה, כי צפו בן אליפז בן עשו בא להלחם בהם, ויוסף וחילו תפשו אותו ואת כל גבוריו ויבא אותם מצרים, וישב שם בתפישה כל ימי יוסף. וכמו שכתב יוסף בן גוריון בתחילת ספר מלחמות בית שני.

וזכר הכתוב שספדו יעקב עם היותו זקן ושבע ימים, כהמר על הבכור, עד שבבואם אל גורן האטד אשר בעבר הירדן, עשו שמה מספד גדול ועצום, **ויעש שם יוסף לאביו אבל שבעת ימים**. ויושבי הארץ המה ראו כן תמהו, וחשבו שהיו מביאים שם את מלך מצרים מת, כי לא שיערו שיעשו הספד כמוהו, כי אם על המלך. וזהו שאמר **אבל כבד זה למצרים**.

ואפשר לפרש שיושבי הארץ חששו פן יהיה המספד ההוא סימן רע לארצם, לכן אמרו **אבל כבד זה למצרים**, רוצה לומר למצרים תהיה ובהם תתקיים ולא בנו. ומפני זה קראו המקום **אבל מצרים**. ונכתב הסיפור הזה להודיע מעלת יעקב, והכבוד שעשו לו במותו במצרים ובדרך.

והותרה השאלה הי"ב.

והתבונן אמרו: **וישב יוסף מצרים הוא ואחיו וכל העולים אתו**. כי הנה בהליכה עם המת זכר יוסף באחרונה, כמו שנאמר: **ויעלו אתו כל עבדי פרעה זקני ביתו וכל זקני ארץ מצרים וכל בית יוסף ואחיו**, לפי שהאבלים בני יעקב היו הולכים באחרית המחנה. אבל

בחזרתם זכר יוסף בראשונה, שנאמר: **וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו וכל העולים וגו'** שהיו באים אבלים בתחילה, ושאר ההולכים היו באים אחריהם. **וכן הוא מנהגנו היום הזה, שכאשר יוליכו המת לקבור ילכו העם בראשונה והאבלים באחרונה, אמנם בחזרתם מהקבורה ישובו האבלים בתחילה, ושאר העם אחריהם.**

[אביך צווה לפני מותו..]

וסיפר הכתוב שראו אחי יוסף כי מת אביהם אשר בצלו יחיו, ופחדו אולי ישטום אותם יוסף וירע להם בעבור כל הרעה אשר גמלוהו.

ואמרם: **לו ישטמנו והשב ישיב לנו** הם אצלי שני מאמרים: **האחד לו ישטמנו יוסף**, כאומר הלואי שישטמנו כי נתחנן לפניו, אבל בהיות השנאה נסתרת בלבו הוא יותר רע.

והשני הוא והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו. רוצה לומר והלואי שישב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו, והיא שהיינו סיבה לגדולתו ומעלתו, וככה יהיה הוא סיבה לגדולתינו ומעלתינו. ויהיה לפי זה מלת **לו** מושכה עצמה ואחרת עמה: **לו ישטמנו יוסף, ולו השב ישיב לנו וגו'.**

ולפי שהם פחדו מהיות שנאה בלבו עליהם, לכן צוו לאחד מן האוהבים שיאמר: **אביך צוה לפני מותו.** רוצה לומר הלא ידעת שמצווה לקיים דברי המת, והנה **אביך צוה לפני מותו כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם, כי בלי ספק רעה גמלוך.** ולכן אחלה שתשא חטאתם.

והשנית היא ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך, רוצה לומר ואם לא תשא חטאתם מסבת האחוה הגופיית, כיון שהם הפסידוה לא נהגו עמך כאחים, שא נא לפשעם מפני האחוה הנפשית, שהם **עבדי אלהי יעקב אביך.**

כל שכן ששתי הסיבות יש בדבר קורבת האהבה וקורבת הדת. ועל דרך זה אמר הנביא מלאכי 'הלא אב אחד לכלנו הלא אל אחד בראנו', שהם שתי הקורבות.

ואפשר לפרש עוד, שהם בשם אביהם שלחו לומר ליוסף: **אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם,** שבלי ספק הם כפי כוונתם **רעה גמלוך.** והשליח הוסיף לומר לו מעצמו, **ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך.** רוצה לומר, ועתה כפי מה שראינו שנתגלגלו הדברים ושהכל היה מאת האלהים, ראוי הוא שתשא חטאתם, לפי שהם במה שעשו, היו **עבדי אלהי אביך,** כי הוא יתברך לקיים גזרתו עשאם כלים ושלוחי השגחתו לעשות זה, כדי להעלות אותך במעלה ובמדרגה הזאת. לכן אין ראוי שתשנאם.

ונראה ששלחו לומר זה ליוסף אחרי קבורת יעקב, בהיותם כולם בארץ כנען, כדי לדעת כוונתו. ואם היא רעה ישארו שמה בארץ כנען ולא ישובו עוד מצרימה.

וזכר הכתוב שבכה יוסף בדברם אליו זה, כי נכמרו רחמיו עליהם, וגם הם נפלו לפניו ארצה והוא השיבם: **התחת אלהים אני**, רוצה לומר כל הדברים האלה מושגחים הם וגם אני בלי ספק הייתי פה לרצות השם לעניין כלכלתכם. ולכן אל תיראו. כי אף שאחפוץ אני להרע לכם, אין היכולת בידי, כי איני תחת אלהים ובמקומו להרע או להטיב, כי לא לאדם דרכו. והראיה על זה, **כי אתם חשבתם עלי רעה אלהים חשבה לטובה**. רוצה לומר, אותה מחשבה שאתם חשבתם עלי למכור אותי לעבד, אלהים חשבה לטובה, **למען עשה כיום הזה להחיות עם רב** אשר אתכם. ולפי שידעתי שהכוונה האלהית היא להחיות אתכם, ושלקן שלחני לפניכם, לכן **אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם**, כי גם אני שלוח ההשגחה, כמו שהייתם אתם.

וניחמם ודיבר על לבם להסיר יגונם ופחדם. ואז שבו עמו מצרימה. כי לולי דבריו ותנחומיו לא היו חוזרים שמה. ולזה אמר הכתוב שנית **וישב יוסף במצרים הוא ובית אביו**.

ואחרי שהשלים הכתוב ספורי יעקב, נעתק לספר עניני יוסף ממה שקרה לו אחרי מות אביו. ואמר שחיה יוסף מאה ועשר שנים. ונמצא שעמדו ישראל במצרים ע"א שנה בהשקט, ועוד כ"ב שנה עד מות לוי שחי קל"ז שנה (שמות ו, טז), שנאמר 'וימת יוסף וכל אחיו', וגם כל ימי קהת בן לוי עמדו בלי שעבוד, שנאמר 'וכל הדור ההוא' שהם קכ"ג שנה אחרי מות לוי. והיו א"כ כל השנים שעמדו בכבוד ובהשקט בארץ לא להם מאתים ועשרים שנה.

ועמדו בשעבוד במצרים כל ימי עמרם בן קהת ק"ל שנה, ושמונים שנה של משה, הרי מאתים ועשר. וסיפר הכתוב שראה יוסף לאפרים בני שילשים ולמנשה בנים שניים, ולזה נתקיים מה שאמר לו אביו 'ומולדתך אשר הולדת אחריהם', כי הוא עצמו לא הוליד אלא מנשה ואפרים.

ולפי שהיה יודע יוסף מקבלת אביו ומחכמתו גם כן, שבניו זרעו יישארו עבדים למצרים, ניחם אותם ודיבר על לבם באמרו: **אנכי מת** רוצה לומר לא אוכל להועיל לכם עוד, אבל עם כל זה אל תתיאשו, **כי פקוד יפקוד אלהים אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע וגו'.** שהבטיחם על גאולתם, ושתהיה במסות באותות ובמופתים בכח אלהי ולא ברצון המצרים, והשביעם שכאשר פקוד יפקוד אלהים אותם לגאלם יטלו עצמותיו ממצרים.

ואמנם למה השתדלו יעקב ויוסף להקבר בארץ כנען

כבר התעוררו **חז"ל** ואמרו למה האבות תובעים קבורת הארץ? א"ר אלעזר דברים בגו. מאי דברים בגו? א"ר יהושע בן לוי 'אתהלך לפני ה' בארצות החיים וגו'. רוצה לומר שהשתדלו האבות בזה, עם היות בו מן הטורח והעמל, מה שלא יעלם כדי לשמור גופם שהוא תשמיש קדושה. יען הייתה קבלה בידם, שארץ ישראל היא ארץ החיים שבה תחיית מתים, וכל בני ישראל המתים חוצה לארץ יהיו מתגלגלים לזמן התחיה עד היותם בה. ולכן היה טרחם להיות נקברים שמה.

והנה לא צוה יוסף שיקברוהו במערת המכפלה כמו שצוה אביו, לפי שהיה יודע שלא יקברו שמה כי אם שלשת האבות ונשותיהם בלבד. וכן אמרו במכילתא,

שומר יוסף אל אחיו וכשאתם מעלים אותי קברו אותי בכל מקום שתמצאו מקובל אני שאיני נכנס בקבורת אבותי שלא יכנס בקבורותיהם אלא שלשת האבות ונשותיהם.

ואחשוב אני עוד בזה, שבעבור שכל השבטים ונשותיהם לא יוכלו להקבר במערה, כי קצר המצע לכולם, לכן יוסף לא בקש עליו שלא להתגאות על אחיו. וכן לא צוה יוסף את אחיו שמיד אחרי מותו יוליכוהו לארץ כנען, לפי שידע שלא יתן פרעה מקום ולא רשות לזה. אלא שיקברו במצרים לזכרון גדולתו ומעשיו.

וזהו מה שאמר **וימת יוסף בן מאה ועשר שנים ויחנטו אותו ויישם בארון במצרים**. וכבר נזכר בכתוב כי 'בן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה'.

ויצא מזה שהתמיד הוא בממשלתו ומעלתו שמונים שנה מבלי ירידה ולא השפלה כלל, והוא דבר גדול ומבהיל מאד, לא ראיתי כמוהו בכל סיפורי דברי הימים אשר למלכי רומי, שריו וסגניו ולשאר העמים.

ופה נשלם פירוש ספר בראשית הנקרא ספר הבריאה. כי בו סיפרה התורה הבריאה הראשונה והשתלשלות הדורות ועניני האבות, עד היות ישראל משועבדים במצרים. והשבח לאל המשובח ברוב התשבחות.

סיום

והשלמתי אותו בעיר נאפ"ולי רבתי בגוים שרתי במדינות
יפת נוף משוש וצבי היא לכל הארצות.
שנת חמשת אלפים ומאתים ושמונים ושתיים שנה.
סימנו ובית תפארתי אפא"ר תל"ח אמן:
[אברבנאל מת בשנת 1508 וכנראה התאריך האמור כאן, 1522, שגוי].
ישתבח העוזר האמתי אשר עד הנה עזרנו להשלים פירוש ספר בראשית
הוא יעזרנו חיל להתחיל ולהשלים פירוש כל יתר ספרי תורתנו ונגילה בישועתו.
אמן. וכן יהי רצון.